

Religiozna lirika Antuna Kanižlića

Paponja, Božica

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:925872>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-09**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stariju hrvatsku književnost

RELIGIOZNA LIRIKA ANTUNA KANIŽLIĆA

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Božica Paponja

Zagreb, 2022.

Mentor

Izv. prof. dr. Lahorka Plejić Poje

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. Kulturnopovijesni kontekst Slavonije i stanje školstva u 18. stoljeću	1
2.1 Važnost knjige i tiskarstva za napredak društva.....	4
3. Književnost u Slavoniji u 18. stoljeću.....	7
4. Život i djelo Antuna Kanižlića.....	8
4.1 Kanižličevi katekizmi.....	10
4.1.1 <i>Obilato duhovno mliko, to jest nauk kršćanski iliričkoj, iliti slovinskoj dičici darovan</i>	10
4.1.2 <i>Mala i svakomu potrebna bogoslovica, to jest nauk kršćanski</i>	11
4.2 Kanižličevi molitvenici.....	13
4.2.1 <i>Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije</i>	13
4.2.2 <i>Utočište Blaženoj Divici Mariji ugodno i prijetno</i>	14
4.2.3 <i>Primogući i srce nadvladajući uzroci</i>	16
4.2.4 <i>Bogoljubnost molitvena, na poštenje Prisvete Trojice Jedinoga Boga, Blažene Divice Marije i svetih</i>	18
5. Kanižličeva lirika.....	19
5.1 <i>Pripovijest o mladiću Urbanu</i>	23
5.2 <i>Pjesme o svetom Alojziju Gonzagi</i>	28
5.3 <i>Pjesme o svetom Franji Ksaverskom</i>	32
5.4 <i>Pjesme o svetom Ignaciju Loyoli</i>	39
5.5 <i>Služba uzdržeaća uspomenu blagdana Marijinih</i>	41
5.6 <i>Pisma od s. Ivana Franceska Regis, Družbe Isusove misionara, odvitnika od s. Poslanja</i>	43
5.7 <i>Rane sv. Franceška</i>	44
5.8 <i>Pisma od s. Ivana Nepomucena</i>	45
6. Zaključak.....	46
7. Literatura.....	47
8. Sažetak.....	51
9. Summary.....	52

1. Uvod

Slavonska književnost 18. stoljeća počinje se proučavati od kraja 19. stoljeća (J. Forko, *Crtice iz slavonske književnosti*). Vrijednih priloga o slavonskoj književnosti, između ostalih, dali su i B. Vodnik, T. Matic, M. Peić, te u novije vrijeme Z. Kravar i M. Tatarin. Unatoč dosadašnjim istraživanjima, slavonska književnost nije u potpunosti istražena zbog svoje složenosti te ostaje prostora za daljnja proučavanja. U ovom će se radu prikazati kulturnopovijesni kontekst Slavonije u 18. stoljeću te istaknuti važnost tiskane knjige i vjerskog prosvjećivanja na tom području. Za taj je kontekst vrlo važan slavonski pisac Antun Kanižlić (1699–1777) koji je svojim nabožnim djelima pridonio kulturnom i vjerskom razvitku Slavonije. Cilj ovoga rada bit će, stoga, prikazati njegove katekizme i molitvenike, odnosno religioznu liriku koju oni sadrže. Analizirat će se pojedini dijelovi Kanižličeve religiozne lirike, njegov barokni stil, teme i česti motivi prisutni u većini molitvenika poput ljubavi, prolaznosti, grijeha, milosrđa, života, smrti te njihovi međusobni odnosi.

2. Kulturnopovijesni kontekst Slavonije i stanje školstva u 18. stoljeću

Kako bi se razumjelo stanje u Slavoniji u 18. stoljeću, potrebno je spomenuti neke događaje koji su prethodili tom razdoblju. Na području Slavonije od prve polovice 16. stoljeća pa sve do kraja 17. stoljeća vladali su Turci, a mnogobrojno stanovništvo iselilo se ili poginulo, stoga je Slavonija bila opustošena i zaostala u mnogim područjima. O ponovnom razvitku Slavonije brigu su vodili isusovci i franjevci koji su se bavili prosvjećivanjem i obrazovanjem puka. Važnost obrazovanja i prosvjećivanja puka istaknuta je na Tridentskom koncilu, koji se s prekidima održavao od 1545. do 1563., pa je obrazovanje bio važan zadatak katoličke obnove. Do katoličke je obnove došlo nakon osnivanja protestantske crkve, koja se zalagala za reformaciju Katoličke crkve, te nakon njezina odvajanja od katolicizma. Katolička se crkva našla u krizi te je bilo vrijeme za promjene. Tako je došlo do protureformacije i katoličke obnove, što je uvelike utjecalo ne samo na Crkvu, nego i na književnost toga doba. Naime, na Tridentskom koncilu donesene su brojne odredbe o crkvenom životu. Kako bi se vratio ugled Crkve i kako bi se što više prakticirala vjera, pišu se brojna djela nabožnog karaktera poput lekcionara, molitvenika, katekizama i religiozne lirike. U tome duhu treba gledati i rad spomenutih isusovaca, novog reda nastalog 1540. i čiji je

osnivač bio Ignacije Loyola. Tom je redu, dakle, bio dodijeljen zadatak da se bori protiv reformacije i protivnika Katoličke crkve. U Hrvatsku su prvi isusovci došli 1559. i smjestili su se u Dubrovniku, a zatim su došli i u druge dijelove Hrvatske. U Slavoniju isusovci dolaze 1687., prvo u Osijek, a u Požegu 1698. godine. Već nekoliko tjedana nakon dolaska u Požegu isusovci su počeli s radom na obrazovanju, ponajprije s radom u gimnaziji. Za Slavoniju izdaju 1696. u Trnavi prvi kršćanski nauk, *Kratku abekavicu*¹, u dva izdanja, jedno na ćirilici, a drugo na latinici. Svjetske i crkvene vlasti smatrale su isusovce obrazovanijima od ostalih svećenika te su upravo njima povjerile otvaranje škola (usp. Fancev 1922: 192).

Kako je već rečeno, uz isusovce su se o obrazovanju puka brinuli i franjevci koji su na tome radili i prije odlaska Turaka. Poznat je primjerice narodni vođa protiv Turaka fra Luka Ibrišimović koji je 1672. uz franjevačku crkvu u Požegi osnovao osnovnu školu za 50 dječaka. Franjevci su također držali gimnaziju u Velikoj u kojoj se čak poučavalo latinskom jeziku i pripremalo ih se za više nauke. Za razliku od franjevačkih gimnazijalaca, svjetovna mladež učila je ponajprije za potrebe svakodnevice. Poučavalo se čitanje, pisanje, računanje, a to su činili na ćirilici bosanskog tipa, tj. bosančici, sve do izгона Turaka iz Slavonije 1691. godine. Nakon turskog poraza i protjerivanja iz Slavonije mirom u Karlovcima 1699. okončan je Veliki turski rat (1683.–1699.) te je dogovoreno da Slavonija pripada Habsburškoj Monarhiji. Uz Slavoniju, Habsburškoj Monarhiji pripali su Ugarska i Transilvanija osim temišvarškoga Banata, veći dio Srijema te Hrvatska do Une i južno od Velebita.

Do 1725. u Požegi je postojala samo niža gimnazija, a otada je otvorena i humaniora (viši razredi). U Osijeku su isusovci osnovali 1729. gramatičku školu. Ta je škola, nažalost, bila otvorena samo do 1737. zbog manjka prihoda za uzdržavanje profesora. Požeška je gimnazija također imala poteškoća zbog austro-turskog rata u to vrijeme, ali i zbog kuge koja je harala te je zato bila zatvorena na godinu dana. Kada se 1740. opet otvorila, broj učenika bio je toliko malen da se nije moglo odmah započeti s radom u svim razredima (usp. Matić 1945: 32). Do 1767. osnovane su 24 osnovne škole, a 3 godine kasnije čak 60 jer je brigu o školama preuzelo Namjesničko vijeće (usp. Georgijević 1969: 178). Uz otvaranje pučkih škola vodila se briga i o višem stupnju obrazovanja pa se tako u Požegi osnovao studij filozofije i dvogodišnji bogoslovni studij. Tako je požeški kolegij postao požeška akademija koja je, uz zagrebačku, bila jedina isusovačka visoka škola u Hrvatskoj (usp. Matić 1942: 11).

Iako su se brojne škole otvorile, i dalje nije bilo tako mnogo zainteresiranih za obrazovanje

¹ *Kratka abekavica i kratak krstjanski i katoličanski nauk O. Petra Kanizija* (latinično izdanje, 1697.) i *Kratka azbukavica* (ćirilčno izdanje, 1696.) bili su prvi katekizmi namijenjeni Slavoniji nakon oslobođenja od Turaka, a bili su to zapravo izvadci iz Kanizijeva katekizma s uputama o čitanju i pisanju.

te je stanje školstva u Slavoniji općenito bilo lošije nego u ostatku Hrvatske. Prema podacima iz 1773. u Zagrebu je primjerice bilo 304 učenika i 212 studenata, u Rijeci 158 učenika i 73 studenta, u Požegi 141 učenik te u Osijeku oko 100 (usp. Herceg 2009: 18).

Godine 1773. ukinut je isusovački red te se pojavilo pitanje kome treba povjeriti vođenje viših škola. Taube, savjetnik carice Marije Terezije, ovako je komentirao stanje prosvjete u Slavoniji: „Vjernici latinske i grčke crkve jednaki su u neznanju, budući da su njihove duhovne starješine, franjevci, kaluđeri i popovi, i sami neznalice” (Georgijević 1969: 179). Odlučeno je stoga da država preuzima školstvo u svoje ruke. Uredbom iz 1774. Marija Terezija uvodi načelo da svaki njezin podanik mora biti obrazovan u skladu sa svojim staležom te da će sposobniji pojedinci biti zaposleni u školstvu. Osnivaju se zatim pučke škole u stožernim mjestima i većim gradovima, koje su se nazivale nadučionicama (najprije 3 pa 4 razreda), zatim trivijalke izvan stožernih mjesta (2 razreda) te djevojačke škole (2 razreda). Može se reći da tek marijaterezijanskim školskim ustavom *Ratio educationis* iz 1777. počinje pravi razvitak školstva, a učitelj dobiva određeni položaj. Taj je ustav bio prvi pokušaj da se osnuje jedinstven obrazovni sustav. Postojala je podjela na obrazovne okruge te je Slavonija bila pod Zagrebačkim školskim okrugom. Osnovano je i Naukovno povjerenstvo koje je imalo 5 članova i koje je odlučivalo o školstvu te je u Hrvatskoj, pa tako i u Slavoniji, nastao program nacionalnog obrazovanja s institucionalnom osnovom (usp. Čoralić 2013: 202–206). Budući da je latinski jezik bio jezik tadašnjeg državnog javnog života u svim zemljama ugarske krune, ne čudi da su škole zadržale karakter latinskih praktičnih škola. Uz to, postojala je snažna tendencija za obveznim učenjem njemačkog jezika u svim školama zbog toga što je njemački smatran jezikom kulture. Smatralo se i da se znanjem stečenim u školi učenici mogu kasnije koristiti jedino ako ga učvršćuju čitajući valjane njemačke knjige kakvih nema na latinskom i materinskom jeziku (usp. Matić 1945: 35–36). Pred kraj vladavine Marije Terezije osnivaju se tečajevi za pedagoško-didaktičko obrazovanje kateheta i svjetovnih učitelja (usp. isto: 47). Njezin je nasljednik Josip II. 1781. izdao *Patent o vjerskoj toleranciji* kojim se ograničava moć Katoličke crkve, a zatim je ukinuo crkvene redove koji se nisu bavili obrazovanjem, njegom bolesnika i dušobrižništvom. Smanjena je uloga bogoslužja, a u prvom je planu bila zadaća poučavanja vjernika da budu dobri građani koji će služiti općem dobru i koristiti države. Takva su nastojanja utjecala na gotovo sva područja Monarhije, uključujući književnost i kulturu. Može se reći da je u prvoj polovici 18. stoljeća prevladavao vjerski prosvjetni rad, a u drugoj polovici svjetovni rad i svjetovni pisci (usp. Mikulić 2020: 39–40). Ne zna se točan broj pismenih u to vrijeme, no na temelju statističkih podataka o pismenosti u 2. polovici 19. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, koja iznosi 80,4% nepismenih, pokušalo se odrediti

koliki je bio postotak pismenih ljudi krajem 18. stoljeća. Tako su povjesničari došli do zaključka da je nepismenih ljudi u sjevernoj Hrvatskoj moglo biti približno 93,5%, a prema tim podacima može se pretpostaviti da je u Slavoniji bilo još i gore stanje (usp. Stipčević 2005: 342).

Pomaci u obrazovanju bili su spori, ali prijeko potrebni društvu jer bez prosvjete, bez iskorjenjivanja nepismenosti, nije bio moguć ni društveni napredak. Zbog svega navedenog radilo se na tome da se privuče narod obrazovanju i knjizi općenito pa se počelo voditi računa i o tiskanju knjiga.

2.1 Važnost knjige i tiskarstva

Pojava tiskarstva na nekom području vezana je uz kulturu i prosvjetu nekog kraja, ali i uz ekonomske i političke prilike. Budući da je Slavonija gotovo dva stoljeća bila pod turskom vlašću, ne čudi da se tiskarstvo ondje razvija tek polovicom 18. stoljeća. Najprije su se samo svećenici bavili pisanjem i tiskanjem knjiga, pa tako od 1735. do 1774. franjevci vode tiskaru u Osijeku, a onda su je 1775. prodali Ivanu Martinu Divaltu² koji ju je vodio do 1806. godine.

Knjiga je, dakle, u Slavoniji u 18. stoljeću imala posebnu važnost. Bilo je jasno da ono što piše u knjigama ostaje trajno te da će se knjigama moći lakše djelovati na puk. Knjiga je bila shvaćena kao „nezaobilazni misionarev pomoćnik, podsjetnik njegove riječi, 'osobni' duhovnik pojedinca ili obitelji koji uči ispravnom životu i onda kada misionara ili propovjednika nema” (Velagić 1999: 114). Jedno vrijeme knjige su se čitale naglas u skupnoj katehizaciji vjernika u crkvi. To je, naravno, povezalo pisanu i usmenu kulturu. Oni koji su znali čitati čitali su drugima tekstove, a zatim ih prevodili u one oblike i narječja koja je puk mogao razumjeti. Takvo je rješenje bilo privremeno, a trajno rješenje tražilo se u opismenjavanju ljudi (usp. isto: 123). U skladu s katoličkom obnovom svećenici i redovnici knjigama su se borili i protiv protestantizma. Zato su od protestanata još i prije 18. stoljeća preuzeli ideju da se nabožna djela pišu na narodnom jeziku kako bi omogućili nepismenom puku da čita riječ Božju i odbaci luteranstvo (usp. Stipčević 2005: 271). Shvaćali su da nema smisla neobrazovanom narodu dati knjige na latinskom, nego da je potrebno približiti mu vjeru pišući djela na narodnom jeziku kako bi mogao što bolje razumjeti kršćanski nauk i živjeti u skladu s njim. Dakle, smatrali su knjigu sredstvom za širenje i učvršćivanje vjere, ali i sredstvom za suzbijanje praznovjerja, posebno u seoskim krajevima gdje su ljudi često vjerovali u vještice, moć amuleta i slično. Bilo je potrebno opismeniti narod kako bi

² I. M. Divalt, 1. svjetovni tiskar u Osijeku, njegova je obitelj držala tiskarski obrt 82 godine, čime je započeo razvoj grafičke industrije u Osijeku
<http://virtualna.nsk.hr/divald/1743/02/12/tko-je-ivan-martin-divald/> [Pregledano 18. 8. 2021.]

naučio molitve i, umjesto praznovjerja, vjerovao u moć molitve (usp. isto: 335). Tome su pridonijeli isusovci svojim radom i zalaganjem. Kako je rečeno, otvorili su brojne škole, organizirali tečajeve za nepismene, tiskali nabožne knjižice te ih besplatno dijelili narodu. Sam Kanižlić u predgovoru katekizma *Mala i svakomu potribna bogoslovica* (Trnava, 1766) potvrđuje podatke o otvaranju pučkih škola, primjerice u Kutjevju i Sesvetama 1759. godine:

Ovu istinu s Kuttievom, i Sesvetam, potvergyuhenam slobodni, i kraljevski varocs Poxega: vidilismo u proscasto litto, i csuli u cerkvi, kako po neumornoj brigi Otca onoga, koji za tim nastojasce, varoscka skula znanyem nauka kerstjanskoga procvate, s pofalom malane dicsice privelikom. (Kanižlić 1766: 3)

U to je vrijeme vladao i strah da će se narod koji nauči čitati odvojiti od katoličke vjere i nauka čitajući luteranske knjige. Isusovci su pak smatrali da, iako postoji opasnost da dođe do toga, mnogo je više onih koji će se po knjizi spasiti za vječni život (usp. Matić 1945: 40–42).

Potaknuti time isusovci osnivaju 1753. misije svetog Ivana Regisa u kojima se poučavalo čitanje i pisanje (usp. Velagić 1999: 126). Da bi „nepismena Slavonija prihvatila kršćansku vjeru i da bi se naučila moliti, trebalo ju je najprije naučiti čitati, a u ovome su poslu presudnu ulogu odigrale upravo abecevice” (Šundalić 2005: 87). Isusovci su ih dijelili narodu, a među njima i sam Kanižlić. Abecevice su bile svojevrsne jezične početnice koje su sadržavale tiskana i pisana slova, a zatim bi slijedilo vježbanje čitanja i pisanja na poznatim molitvama (usp. isto). Matić daje i malo opširniji opis abececica:

sitni priručnici od dva lista džepnoga formata: na prve dvie stranice bila su odštampana velika i mala slova i 'Složenje slova', t.j. vezanje glasova u slogove; pri kraju druge strane dodana je molitva prije nauka, a na trećoj strani bio je *Čin vjere, ufanja i ljubavi*, očito kao prvi tekst za vježbe u čitanju. (Matić 1945: 39)

Uz abecevice važnu su ulogu imali katekizmi i molitvenici. Njihov se sadržaj ispitivao na javnim ispitima koje su uveli isusovci od 1760. godine. Te iste godine proveli su javni ispit za 72 dječaka prema Kanižličevu katekizmu *Bogoslovici*. To potvrđuje 1760. godinu kao godinu prvoga izdanja *Bogoslovice*, koje nije pronađeno (usp. Matić 1940: XXX.). Tiska se 1000 abececica, a godinu dana kasnije još 1000 abececica i manjih katekizama koji su se dijelili puku i bili im od velike pomoći pri opismenjavanju (usp. Velagić 1999: 126).

Uz početnice, objavljivala su se, dakle, i druga nabožno-poučna djela koja su trebala poučiti puk vjeri i životu. Jako važnu ulogu u prosvjećivanju i opismenjavanju naroda imali su upravo katekizmi. Katekizam je u ranoj i srednjovjekovnoj Crkvi bio naziv za kršćansku vjersku pouku, a zatim postaje naziv za knjigu koja u obliku pitanja i odgovora obrađuje vjerske istine poput Deset zapovijedi, Apostolskog vjerovanja, svetih sakramenata itd. U 16. stoljeću zbog protureformacije

i potrebe za vjerskom obnovom katekizmi doživljavaju svoj procvat (usp. Mikulić 2020: 56).

Kad se radi o hrvatskoj katekizamskoj književnosti 18. stoljeća, treba imati na umu da su katekizmi utjecali na hrvatsku usmenu i pisanu književnost i na formiranje književnog jezika. Mogu se razlikovati katekizmi nastali u prvom razdoblju katoličke obnove (16. i 17. stoljeće), katekizmi nastali u drugom razdoblju katoličke obnove (18. stoljeće) te oni nastali u doba jozefinizma (kraj 18. i 1. pol. 19. stoljeća) (usp. isto 2020: 58). Za ovaj rad najbitniji su oni nastali u drugom razdoblju katoličke obnove jer su vezani uz početke prosvjetnog rada u Slavoniji u 18. stoljeću. Da bi priprostem narodu, a osobito djeci, približili vjerske istine, pisci katekizama često su se služili dijaloškim oblikom poučavanja, ali i stihom. Djeca su pjevala kršćanski nauk složen u stihove kako bi ga s voljom učila i lakše pamtila. Takav pristup vidi se i u katekizmima Antuna Kanižlića. (usp. Matić 1945: 46–48).

Molitvenici također imaju dugu povijest. Počeci molitvenika sežu čak u 1. i 2. stoljeće. To su bile zbirke crkvenih molitava i obreda. Mogu se definirati kao „zbirke molitava, ali i drugih tekstova i pjesama, čija struktura može imati karakter promjenjivosti ili ustaljenosti, namijenjenih privatnoj pobožnosti ili javnoj službi Božjoj, bilo pojedinca bilo zajednice vjernika” (Šundalić 2005: 67). U 8. i 9. stoljeću došlo je do njihova razvoja kada su molitvenici pomogli u tome da vjernici na misama aktivno sudjeluju u obredima. Svoj procvat doživljavaju nakon Tridentskog koncila. Služili su tome da razumljivim jezikom puku prenesu znanja o vjeri, bogoslužju i da ih nauče moliti. Isusovci su tu uvelike pomogli pisanjem mnogih molitvenika sa svrhom jačanja katoličke vjere (usp. Šundalić 2003: 20–22). Molitvenici se mogu dijeliti prema različitim kriterijima, a granice među tipovima nisu jasno određene jer se radi o hibridnoj književnoj vrsti. (usp. Šundalić 2005: 70).

Molitvenici imaju polifunkcionalnu vrijednost. Osim molitava, mogu sadržavati i neka teološka, geografska ili jezikoslovna znanja ili pjesme. U svom molitveniku *Bogoljubnost molitvena* Kanižlić i sam naglašava da „Nisu knyige samo zato sloxene, da iz nyih molimo: nego i zato, da nash Zakon razumimo, da kerstjanski xiviti naucsimo” (Kanižlić 1813: XIV. –XV.).

3. Književnost u Slavoniji u 18. stoljeću

Književnost u Slavoniji u 18. stoljeću, kako je rečeno, odraz je stanja u kojem se Slavonija našla nakon odlaska Turaka, a jedini pismeni i obrazovani ljudi bili su svećenici i redovnici. Zbog toga književnost iz toga doba ima pretežno vjerski karakter (usp. Georgijević 1969: 216). Književnost je tada bila „namijenjena odgoju i prosvjeti naroda, isprva na čisto vjerskoj osnovi, a u drugoj polovici vijeka usto također u duhu općih prosvjetnih ideja onoga doba, tako da se samo u nekih pisaca vidi i nastojanje oko umjetničkog izrađivanja književnih djela” (Matić 1942: 5). Za ta je umjetnička nastojanja karakterističan pluralizam stilova. Tako se u književnim djelima iz tog razdoblja mogu naći odlike baroka, prosvjetiteljstva, rokokoja, klasicizma i predromantizma. Osim Kanižlića, o kojem će u sljedećim poglavljima biti više riječi, u Slavoniji je u to vrijeme bilo i drugih pisaca. Poznato je da je Juraj Muliš, također isusovac, pisao slavonskim jezikom za Požežane, iako je sam bio kajkavac. Njegova pjesmarica *Bogoljubne pisme* sadrži i zanimljiv predgovor u kojem Muliš daje potvrdu o prihvaćenosti svojih pjesama među narodom te da su bile namijenjene pjevanju: „Pisme ove nikoje u vrime od s. poslanja apoš. Prošasto lito pivane u Kaptolu, Velikoj, Posegi, Kutjevi, Pečuhu i u drugih mistah vele ugodne bogoljubnim i pokornim duša jesu bile (...)” (Mikulić 2020: 196). Treba također spomenuti i Josipa Milutinovića i njegov molitvenik *Šest nediljah na poštenje sv. Alojžije Gonzage*. Milutinović je čak i više od Muliša isticao potrebu za školom i radio na pučko-prosvjetnom odgoju naroda. Okupljao je mladež koju je učio čitati i pisati te o svom trošku tiskao tisuću abečevica 1760. (usp. Korade i dr. 1993: 148). Može se reći da je zajedno s Kanižličem, Mulišom i drugim misionarima svojim abečevicama, katekizmima i molitvenicima postavio temelje prosvjetiteljskim idejama (usp. Fancev 1922: 460–461). Osim nabožnih djela pisala su se u Slavoniji u 18. stoljeću i prosvjetiteljska djela kao što je *Satir iliti divji čovik* Matije Antuna Relkovića, *Aždaja sedmoglava* Vida Došena i *Kućnik* Josipa Relkovića kojima je zajednička didaktička tendencija, no prema dosad rečenom može se zaključiti da je nabožna literatura, poput katekizama, molitvenika, pučkih crkvenih pjesama, lekcionara, pučkih knjižica, životopisa svetaca itd., prevladavala u Slavoniji 18. stoljeća, a njihova je uloga, osim vjerske, bila pomoći u prosvjećivanju i opismenjavanju naroda.

4. Život i djelo Antuna Kanižlića

Kako bismo razumjeli djela Antuna Kanižlića i shvatili njegovo značenje za slavonsku književnost 18. stoljeća, potrebno je reći nekoliko riječi o samom autoru i njegovu opusu.

Antun Kanižlić rođen je 1699. godine u Požegi. Školovao se u Požegi (gramatička škola), a zatim u Zagrebu (humaniora). Primljen je u isusovački red 1714. u Zagrebu. U novicijat je ušao u Beču, a zatim ga završio u Leobenu. Potom je radio kao profesor u isusovačkim gimnazijama u Zagrebu i Varaždinu. Prema podacima iz zagrebačkog kolegija 1722. bio je „režiser kolegijskog pozorišta” (Fancev 1922: 366). Tada je običaj u isusovačkim gimnazijama bio da nastavnici odaberu za svoj razred drame za prikazivanje iz isusovačkog repertoara ili da ih sami sastave. Tako je činio i Kanižlić te je pripremao alegorijske drame za svoj razred. Sav njegov kasniji rad sadrži brojne alegorije koje su vjerojatno nastale upravo pod utjecajem isusovačkih drama (npr. *Pripovijest o mladiću Urbanu*). Sljedećih godina predavao je sintaksu, a zatim poetiku. Na četverogodišnji studij bogoslovije u Graz i Trnavu odlazi 1725. godine, a za svećenika je zaređen 1728. Bio je prefekt u zagrebačkoj, požeškoj i varaždinskoj gimnaziji (usp. Matić 1940: XIV. –XV.). Bio je član, a kasnije i predsjednik vijeća biskupskog konzistorija, čija je svrha bila voditi i nadzirati duhovne i pastoralne poslove u slavonskom dijelu biskupije (usp. Korade 2019: 34). Svoje je javno djelovanje započeo četrdesetih godina 18. stoljeća pripremajući kratke tiskane tekstove, abecevice, namijenjene opismenjavanju stanovništva požeškog kraja (usp. Vončina 1975: 102). Nakon ukidanja isusovačkog reda 1773. Kanižlić je ostao u Požegi radeći u biskupskom konzistoriju sve do smrti 1777. godine.

Njegova djela nastala su u vrijeme kada se u Slavoniji već pojavljuju prosvjetiteljske ideje i djela. Sav je njegov književni rad namijenjen prosvjećivanju i odgoju naroda. U tim se djelima jasno vidi da je poznao dubrovačko-dalmatinsku književnost 17. stoljeća, primjerice u njegovoj metričkoj organizaciji pjesničkoga jezika te vještoj upotrebi baroknog ornatusa, a i on sam napominje da su mu uzor za neka djela bili Dubrovčani (usp. Kravar 1993a: 63–64).

Poznat je ponajprije kao pisac polemičkog spisa *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780) te *Svete Rožalije, panormitanske divice* (Beč, 1780). Ta su dva djela objavljena nakon Kanižlićeve smrti.

Kamen pravi smutnje velike prvo je veće originalno prozno djelo napisano na štokavštini (usp. Georgijević 1969: 222). U njemu Kanižlić „napada Grke zbog raskola, za koji nalazi tri uzroka ili 'kamena', a to su: Focije, Mihailo Cerularije i Marko Efeško – najveći 'kamen smutnje velike’” (Fuček 2004: 359). Ta je knjiga odgovor na djelo *Petra skandalu* Ilije Minijatisa koje pobija katolička shvaćanja uzroka raskola Katoličke crkve (usp. Bratulić 2000: 9). U tom je djelu

Kanižlić napisao da mu je uzor bio Đurđević koji također hrvatski jezik naziva iliričkim kao i on u svojim djelima: „Najposli prignu me želja prinaučnoga Dubrovčanina Ignatia Giorgi, opata melitenskoga: O da bi, piše on, naši ljudi moje stope slidili; da domorodnim govorenjem visoke nauke i znanja tomačeći, iliričkomu jeziku u mudroskupštinu vrata otvore” (Šutalo 2017: 180, prema: Kanižlić 1780: 176).

Sveta Rožalija, panormitanska divica smatra se Kanižličevim najuspješnijim djelom. To je djelo oblikovano kao pismo (knjiga) djevojke Rožalije roditeljima o njezinu životu prije obraćenja i nakon njega. *Sveta Rožalija* se u literaturi najčešće određuje kao barokna religiozna poema, premda ima i drugačijih određenja jer prema nekim elementima odstupa od baroknih poema trojice Dubrovčana, Ivana Gundulića (*Suze sina razmetnoga*), Ivana Bunića Vučića (*Mandalijena pokornica*), Ignjata Đurđevića (*Uzdasi Mandalijene pokornice*) i baroka općenito. Primjerice, pripovjedač u djelu je sama sv. Rožalija, ona nije grešnica kao ostali glavni likovi poema, nego se kaje samo za to što je živjela svjetovnim životom, u djelu nema podjele na tzv. plačeve, napisana je u epistolarnom obliku i to dvostrukorimovanim dvanaestercem, a ostale su poeme napisane osmercem. U *Svetoj Rožaliji* ima nekih baroknih obilježja i većina književnih povjesničara smatra Kanižlića piscem zakašnjelog baroka u Slavoniji upravo zbog toga djela. Neki se književni povjesničari s time ne slažu jer u *Sv. Rožaliji* Kanižlić po nekim elementima ulazi i u stil rokokoja i klasicizma. Kanižlić je sadržajno i upotrebom stilskih figura sličan Gunduliću i Đurđeviću, ali *Sv. Rožalija* sadrži puno više digresija i detaljnih opisa, a prisutni su u njoj i pučki elementi, optimizam, humor itd. Tako Matko Peić smatra da je Kanižlić zapravo „pisac rađanja i rascvata rokokoja” (Peić 2000: 227). Nastavlja riječima: „Kanižlić je u hrvatskoj književnosti formirao originalan izraz, izrastao iz intenzivna osjećanja životne radosti ('radost špilje'), kojim će se razlikovati od pesimističnih barokista prije sebe i oko sebe” (isto: 228). Njegova je poezija puna zvukova iz prirode, odnosno onomatopeje, što je svojstveno rokokoju, „a njegova pjesma o kupanju slavuja, puna najsitnijih opažanja, bogata novim neobičnim riječima i izrazima, idealna u cjelini, a realistična u detaljima” (Vodnik 1907: 20).

Prije ovih dvaju djela pisao je i knjižice za vjerski odgoj puka (katekizme i molitvenike). Prva je od njih katekizam *Obilato duhovno mliko* (Zagreb, 1754). U samome djelu pisac nije označen te mu se ono isprva pripisuje, a kasnije mu se autorstvo i dokazuje. Slijede molitvenici *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije* (Trnava, 1759), *Utočište Blaženoj Divici Mariji ugodno i prijatno* (Mleci, 1759), *Primogući i srce nadvladajući uzroci* (Zagreb, 1760), katekizam *Mala i svakomu potrebna bogoslovica* (Trnava, 1760) te molitvenik *Bogoljubnost molitvena* (Trnava, 1766). Iako se o *Svetoj Rožaliji* najčešće govori kao o djelu koje najbolje predstavlja slavonski barok, to bi se trebalo reći upravo za dijelove Kanižličevih katekizama i

molitvenika koji sadrže religiozne pjesme pune baroknog ornatusa. Ta se vjersko-poučna djela nisu baš istražila sve do najnovijih istraživanja Zorana Kravara, a upravo su ona vrijedan svjedok slavonskog baroka koji se proširio u vrste koje nemaju primarnu estetsku funkciju (usp. Pšihistal 1995: 57–58).

4.1 Kanižličevi katekizmi

4.1.1 *Obilato duhovno mliko, to jest nauk kršćanski iliričkoj, iliti slovinskoj dičici darovan*

Kao što je već rečeno, Kanižlić je napisao dva katekizma. Prvi je od njih *Obilato duhovno mliko, to jest nauk kršćanski iliričkoj iliti slovinskoj dičici darovan* koji je izdan u Zagrebu 1754. godine. Nastao je u vrijeme pučkih misija koje je zagrebački biskup Franjo Thauszy organizirao u požeškom kraju i u vrijeme kada je Kanižlić bio „prisjednik biskupskog konzistorija u Požegi” te zato taj katekizam izlazi pod biskupovim imenom koji potpisuje i predgovor (Korade 2019: 33). Oko autorstva ovog katekizma postojala je dvojba jer se na naslovnici Kanižlić nije potpisao, no Miljenko Belić iscrpnom je analizom teksta katekizma u članku *Tko je napisao 'Obilato duhovno mliko'?* dokazao da ga je napisao upravo Antun Kanižlić (usp. Korade, 2019: 38). Naime, iako se ponekad nije potpisao, Kanižlić je često upisivao svoje ime unutar svojih djela. Takav je slučaj i s ovim katekizmom: „M. Kakvoje to Ime Isus? U. Jest vlastito nyegovo ime, kao moje Antun” (Kanižlić 1754: 20). Također, u prilog tome ide i to što je nakon ukidanja isusovačkog reda državna komisija potkraj 1773. popisivala imovinu osječke isusovačke misije te je ondje zabilježena knjiga *Obilato duhovno mliko* s Kanižlićem kao autorom (usp. Matić 1940: XXI.).

Obilato duhovno mliko sastavljeno je u obliku pitanja i odgovora te sadrži 25 poglavlja. U predgovoru biskup Thauszy objašnjava nakanu katekizma, odnosno vjersku obnovu i učenje vjerskih istina za odrasle i djecu te daje župnicima zadaću poučavanja. Pohvaljuje djecu jer su odlučila naučiti čitati i naglašava da im on poklanja to *mliko*. Na kraju završava s nadom da će se tim katekizmom unaprijediti slavonski kraj koji je dotad bio zaostao:

Uffambose, da Slavonia dosada po nikki nacsin pusta, odsele Naukom umitnia, i bogolyubstvom izglednyia veselie procvate, i plodniese nakitti; i jasno od Slave ime, koje od toliko vikovah; kanoti vlastito nosi, napridujuchi u nauku, i bogolyubstvu josc dostojnie uznosi. (Kanižlić 1754: nepag. 4–8)

Može se primijetiti da je Kanižlić pri sastavljanju ovoga katekizma slijedio upute i zahtjeve biskupa Thauszyja i tako sastavio težak teološki katekizam. Pretpostavlja se da upravo zbog toga ovaj

katekizam nije bio prihvaćen među vjeroučiteljima i vjeroučenicima kao što je bio slučaj s *Bogoslovicom* (usp. Hoško 1985: 90).

S druge strane, u *Obilatom mliku* mogu se naći tumačenja vjerskih običaja i života, poput blagoslova vode i crkvenih zvona ili razlika između ružnih riječi, psovki i proklinjanja, koje Kanižlić donosi na vrlo slikovit način. Tako je taj katekizam bio itekako na korist puku i vjeroučiteljima kao osnovni priručnik u vjerskom obrazovanju.

4.1.2 Mala i svakomu potrebna bogoslovica, to jest nauk kršćanski

Šest godina nakon prvoga Kanižlić izdaje drugi katekizam pod nazivom *Mala i svakomu potrebna bogoslovica, to jest nauk kršćanski*, koji doživljava sasvim drugačiji ishod od prethodnog katekizma. Po broju izdanja nijedna vjerska ni svjetovna knjiga iz 18. stoljeća u Slavoniji nije dostigla *Bogoslovicu* (usp. Matić 1945: 45). Bila je Kanižlićevo najpopularnije djelo i tiskana je u pet izdanja za njegova života, a poslije doživljava još nekoliko izdanja. Nastala je kao prerada njemačkog katekizma Ignacija Parhammera, inicijatora katehetskog pokreta u Austriji (usp. Korade 2019: 33). Prvo i drugo izdanje katekizma nije sačuvano, a treće izdanje iz 1764. godine nalazi se u NSK-u u Zagrebu, no primjerak je defektan. To izdanje nema natpisni list, no u predgovoru se spominje natpis knjige i autorovo ime. Tako postoji podatak koji donosi i Matić, odnosno da je Kanižlić knjigu nazvao „*Malom i svakomu potrebnom bogoslovicom*, zašto bo se u njoj visoka naše vire otajstva, ali priprostim načinom tomače, koja pravi krstjani imaju znati (...)” (Matić 1940: XXX.). U predgovoru četvrtog izdanja, a potom i petoga, Kanižlić otkriva da je u trećem izdanju objasnio zašto je katekizam nazvao *Bogoslovicom* te da iz tog razloga to više neće ponavljati. S obzirom na to da nisu sačuvani primjerci prvog i drugog izdanja katekizma, po ovim riječima može se zaključiti da je predgovor tih izdanja bio drugačiji od trećeg izdanja i svih sljedećih izdanja. Na početku predgovora Kanižlić iznosi razočaranje jer vjerska poduka nema onaj rezultat koji se očekivao, stoga on potiče djecu da idu u školu:

imajih, koji josc neznadu pravo Otsenasca, i Virovanya. Zascto? Obicsavalisu nikoji odgovoriti: ' Ja toga pod sidu glavu nenaucsih, scetosam naucsiio, naucsiiosam; viscje nemogu.' Allije to ocsita lax, danebi mogli. Naucsiioje ove tvrde, i tupe glave mesctar B a t i n a. O dabi ovi vellemoguchi mesctar, kada inacsie nemore biti, po sellih ucσιο, kakobi lipo cvala kerstjanska sella! Procvalibi naukom duhovnim, i oni stari panyi. Zato, da i dica, opakih ovih tragā mladice, nerastu kao nyihovi roditelyi, po samu imenu kerstjani, knyiga ova opet ide na svitlost kao novi svidok, da nejma pricsiega nacsina za naucsiiti pravo nauk kerstjanski nego igyuchi u skulu i knyigu ucsechi. ” (Kanižlić 1773: 3)

Iako na naslovnici djela ne piše Kanižlićevo ime, na kraju predgovora trećeg izdanja, kao i četvrtog i petog izdanja, poručuje djeci da ne zaborave na njega i opet upisuje svoje ime: „nemojtese zaboraviti od Antuna Kanižlića, kojivam ovo pisce (...)” (Kanižlić 1773: V.).

Uz to što je *Bogoslovica* katekizam, ona je i molitvenik i pjesmarica, što je navedeno u samom naslovu. Sastoji se od ovih dijelova: *Od nauka kršćanskog* (katekizam u obliku meštrovih pitanja i učenikovih odgovora podijeljen u tri skule), *Od molitava običajnih*, *Od pisama bogoljubnih koje se u nedilju i svetkovine, a osobito u vrime s. poslanja običaju pivati* te na kraju slijedi *Ministrovanje* (služba za ministrante).

Bila je toliko popularna da je bila prerađena i u dva izdanja za bačke Hrvate i u jedno, ponešto izmijenjeno, kajkavsko izdanje priređivača Boltžara Matakovića pod nazivom *Naručna knjižica navuka kršćanskoga*. To dovodi do zaključka da su Kanižličeva djela bila cijenjena i poznata i izvan Slavonije (usp. Korade 2019: 43–45). Pronađeno je i jedno anonimno izdanje katekizma iz 1762. godine pod nazivom *Nauk kerstjanski* za koje se pretpostavlja da je spomenuto dosad nepronađeno drugo izdanje *Bogoslovice* (usp. Šundalić 2003: 327). Kao što je prethodno istaknuto, Kanižlić je u svoje knjige imao običaj upisivati svoje ime, a takav je postupak prisutan i u toj anonimnoj knjizi. U njoj se nalazi isti tekst kao i u *Bogoslovici*: „M. A kakvo je ime Isus; i što će reći? U. Jest ime vlastito Sina Božjega, kako moje Antun” (1762: 52). Također, struktura *Nauka* jednaka je kao i u *Bogoslovici*. Još jedan argument ide u prilog ovoj teoriji, odnosno to što Kanižlić u svom molitveniku *Bogoljubnost molitvena* spominje knjigu pod nazivom *Nauk kerstjanski*: „Nacsin dostojno pristupiti, i zafaliti nahodise u knjixici od Nauka kerstjanskoga” (1794: 155). Pretpostavlja se da je Kanižlić svoje čitatelje uputio na vlastitu knjigu. Može se primijetiti da se pridjev *kršćanski* pojavljuje u dvama različitim oblicima. Prema nekim se kritičarima taj dvostruki način pisanja opisuje kao dokaz da je Kanižlić čitao i sjeverne i južne pisce, da je poznao rječnike Mikalje i Della Belle te da je to dokaz njegove naddijalektnosti (usp. Rišner 1998: 111). Zlata Šundalić smatra da to ne treba zbunjivati te da se može raditi o pukoj slučajnosti, a i u drugim djelima Kanižlić je sam napomenuo da je negdje pisao na jedan način, a negdje na drugi jer se pisci sami među sobom nisu dogovorili kako će pisati. Također, na naslovnici, odnosno u punom nazivu djela autor se koristi obama oblicima: *Nauk kerstjanski sverhu pet poglavjaj Petra Canisia Druxbe Isusove na pitanya, i odgovore za tri szkule razdilyen, s obicsajnama molitvami s razlicsutih pismah; s naredbami bratinstva od nauka kerstjanskoga (...)* (usp. Šundalić 2003: 329).

Pretpostavlja se da je prvotna *Bogoslovica* bila samo katekizam, a da je *Nauk kerstjanski* bilo novo, prošireno izdanje s pjesmama (usp. isto: 332). Pjesničke je dijelove Kanižlić smjestio u treći dio svoje *Bogoslovice*, a u njima, između ostalog, piše o Isusovoj mucu, o Gospi (većina pjesama ista je kao u *Utočištu* ili ponešto skraćena), o svecima i o četirima posljednjim stvarima čovjeku koje naslovljava *Pismama drugim različitim* (8 pjesama koje također nalazimo u *Bogoljubnim pismama* J. Muliha iz 1736., a Kanižlić ih preuređuje i skraćuje) (usp. Šundalić 2003:

363).

4.2 Kanižličevi molitvenici

4.2.1 *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*

Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije prvi je Kanižličev molitvenik. Tiskan je 1759. u Trnavi. Sačuvano je prvih 246 stranica pa se ne može točno odrediti koliko ih je bilo. Posvećen je Pripoštovanom Gospodinu, kako ga oslovljava Kanižlič, odnosno Ivanu Paxyju, zagrebačkom kanoniku, čije se ime spominje na naslovnici knjige i koji je pomogao tiskati knjigu. Knjiga je nastala s namjerom širenja pobožnosti u čast španjolskog sveca Franje Ksaverskog na području Slavonije, na što je poticao upravo Ivan Paxy. U posveti Kanižlič uspoređuje kanonika Paxyja i sveca Franju Ksaverskog, a završava je tako što svoju knjigu naziva *trudkom*, a svoje pero slabim da bi mogao izreći sve što želi o veličini Ivana Paxyja, odnosno javlja se topos skromnosti i topos neizrecivosti: „Imaobi ja josc obilatje istinu ovu ukazati, i naresiti, allimi s jedne strane krati slabost pera moga, neuzmoxna sliditi Pripoštovanoga Gospostva Vascega letechu onu saveriansku goruchnost (...)” (Kanižlič 1759: 12). Posvetu je potpisao riječima „Priponizni sluga ANTUN KANISLICH, D. I. M.” (isto: 13), a to je ujedno i jedino mjesto na kojemu se nalazi ime i prezime osobe koja je napisala knjigu (usp. Šundalić, 2003: 276). Nakon posvete slijedi predgovor *bogoljubnom štiocu* u kojem objašnjava zašto je pisao upravo o Franji Ksaverskom, odnosno da bi pomogao u širenju štovanja toga sveca u Slavoniji.

Knjiga je podijeljena na tri dijela. Prvi dio sadrži životopis Franje Ksaverskog, u drugom je dijelu devetnica u njegovu čast, a u trećem pobožnost deset petaka. Također, u prvom i drugom dijelu su i stihovani dijelovi. Neke pjesme nemaju naslov, dok druge imaju samo naslov *Pisma*. U prvom se dijelu tako nalazi vrlo zanimljiva i važna pjesmu koju je po prvom stihu Tomo Matić nazvao *Desnici sv. Franceška*. Matić navodi da već u tom prvom Kanižličevu molitveniku „izbijaju karakteristične crte suvremenoga literarnog baroka, kojim se Kanižlič odvaja od svojih prethodnika u vjerskoj knjizi prve polovine osamnaestoga vijeka u Slavoniji, a koje su se u kasnijim njegovim djelima sve jače razvijale” (Matić 1940: XXII.).

4.2.2 Utočište Blaženoj Divici Mariji ugodno i prijeto

Utočište Blaženoj Divici Mariji ugodno i prijeto drugi je Kanižličev molitvenik i izdan je u Mlecima 1759. u čast Gospi Aljmaškoj (Kanižlić je bio misionar u Aljmašu 1738. i 1739.). Na početku knjige nalazi se *Posveta Gospi*, a zatim *Pridgovor od Gospe Almaške i knjige ove*. U njemu, između ostalog, Kanižlić govori o zemljopisnom položaju Aljmaša, povijesti crkve u Aljmašu i nekima od zadobivenih milosti po Gospinu zagovoru. Obraća se *marioljubnome štociu* i određuje kome je namijenjena ova knjiga, a zatim spominje da se služio drugim knjigama pri pisanju kao i u svojim ostalim knjigama:

nisam latinskim jezikom pisao, jerbo knjigu ovu nisam pisao za mudrie, nego za priprostie, koji jezik latinski nerazume. Sluxiosamse s-različitimih kyigami; uzeosam od drugih pisak, japno iliti kreca, i kamenye; alli sa svim tim, jerboje trudom mojim mukom mojom na posctenye Blaxene Divice Marie sloxena, i dignuta kuchica illiti knyixica ova; zato mogu rechi daje moja. (Kanižlić 1759: XXV.)

Spomenuti izvori kojima se služio navedeni su u samom tekstu, npr.: *kako pisce Surio, kako svidocsi Ignacia Kernago*. Takvih je 80-ak primjera u ovom molitveniku (usp. Šundalić 2003: 293).

Kao što je već napomenuto, problem s kojim su se susretali pisci 18. stoljeća bila je nepismenost puka i nezainteresiranost za knjigu. Bilo je i onih koji su prigovarali misleći o knjigama kao o beskorisnim i nepotrebnim stvarima (usp. Velagić 1999: 124). Njima Kanižlić ovako odgovara u *Utočištu*:

Ista Blaxena Divica Maria, Blaxenoj Oringi, i knjigu dade, i pamet, da naucsi scititi. Sctoehe ovde rechi, kad uzsctiu dogagyaj ovi, nerazloxiti oni uscseche scititi dicsice progonitelyi, marskim okom na knyige nyihove gledajuchi, i pitayuchi sad ovo, sad ono sctocheti knyige? Motikaje zate, sikira, plug, preslica, vreteno, igla, i ostala; a nisu knyige. (...) O budalastih ricshih! O praznih brez mozga tiqvetinah! (Kanižlić 1759: 239)

Kanižlić je smatrao da knjiga čovjeku nikako ne može štetiti pa u tom molitveniku to jasno i kaže: „zasctobo biti nemoxe, da po sctienyu knyixicah bogolyubnih neprosvitlise pamet, i sardce neuxexe na lyubav Boxju i Divice Marie” (isto).

Uz to, oni koji su bili učeni prigovarali su piscima zbog stila pisanja, pogrešne grafije itd. (usp. Velagić 1999: 123). Autori su zato težili ujednačavanju pravopisa. Kanižlić također komentira tadašnju grafiju drugih pisaca i opet kaže da se on služio pravopisom koji se nalazi u abečevicama, ali da ne slijedi taj način pisanja na svakom mjestu u tekstu: „jasam pisao onim nacsinom, kojise u Abečevicah, ovih godinah razdilyenih, nahodi. Pisaosam kadkad inacsie, na jednomu mistu nego na drugomu, szcinechi da mi je slobodno, i jedno, i drugo; jerbose megyu sobom piszci ne slaxu”

(Kanižlić 1759: XXVI. –XXVIIJ.). Time se, zapravo, ogradio od mogućih kritika na nedosljednost u načinu pisanja.

Kanižlić zagovara Gospu da mu pomogne u pisanju, a zatim joj dalje u djelu i zahvaljuje na pomoći. Opet se javlja i topos skromnosti, a ujedno, hvaleći Mariju, Kanižlić si tako osigurava spasenje vlastite duše u vječnom životu: „isprosimi, i opravi kod Sinka tvoga, da ime moje u knjigi vikovichnyega xivota upisano bude, gdi te ja jezikom izvarsnie, negoli sada maloumnim perom slaviti mogu” (Kanižlić 1759: 870).

Autor progovara i o još dvama razlozima pisanja molitvenika u čast Gospi Aljmaškoj, tj. posvećuje joj ga upravo radi mnogobrojnih njezinih štovatelja i radi malobrojnih knjiga napisanih u njezinu čast na hrvatskom jeziku:

Parvi je izgled domachi tolikih Mariolyubiocah, kojiose tebi, kaono sinovim lyubeznivoj Majci svojoj odduxiti nastojasce. (...). Drugi uzrok jest (...) malose knjigah nahodi, kojebite slavile jezikom nascim; a navlastito pako, kojebi ucsile razlicsite nacsine, tebise uffano uticati, tebi ugodnie sluxiti, i tebe izvarsnie slaviti. (Kanižlić 1759: IV. –XIIJ.)

Molitvenik je podijeljen na 17 poglavlja. 15. poglavlje (molitvenički dio) Kanižlić sadrži *Službu duhovnu* i 9 reflektivnih pjesama o pojedinim trenucima iz Marijina života. Službu ili *officio* dijeli na ure tako da se svaki sat moli neka molitva uz koju je predviđena jedna od 8, odnosno 9 *pisama* koje opisuju događaje iz Marijina života. Dnevna služba sastoji se 8 dijelova, no Kanižlić dodaje i 9. dio, *Priporku*, u kojoj se preporuča kao grešnik Majci Božjoj te ondje smješta 9. pjesmu. Neke od njih nalaze se, ponešto izmijenjene, u molitveniku *Bogoljubnost molitvena*. U 17. poglavlje svoga molitvenika smjestio je također 9 pjesama. Kanižlić ih naziva *Pismama duhovnim*. One su bile namijenjene pjevanju i vezane su uglavnom uz aljmaške procesije (usp. Šundalić 2003: 298). U *Utočištu* se nalaze još dvije pjesme. Prva je *Plač Blažene Dvice Marije* koja slijedi nakon proznog dijela o *Blagdanu od Sedam Žalostih*. Druga pjesma je *Pisma Marije* koja se nalazi unutar članka *Blagdan Pohoda B. Dvice Marije drugi dan Mesece Srpnja*. Kanižlić joj dodaje *Istomačenje* u kojemu donosi interpretaciju pjesme.

4.2.3 *Primogući i srce nadvladajući uzroci*

*Primogući i srce nadvladajući uzroci*³ molitvenik je Antuna Kanižlića koji je izdan 1760. u Zagrebu. Već na naslovnoj stranici Kanižlić navodi da je ovaj molitvenik prvotno bio napisan na francuskom, a zatim na njemačkom jeziku te ga je on preveo i doradio na iliričkom ili slavonskom jeziku: „Najprije na francuski, poslije u nimački jezik na svitlo dati; a sada u illyricski illiti slavonski prinesceni, i s-razlicsitima naucih, i pripovistma, illiti izgledih uzmlaxani, i obilatje istomacseni” (Kanižlić: 1760). Slijedi zatim posveta Isusu Kristu te predgovor *bogoljubnom štioču*. U predgovoru govori o razlogu zbog kojega piše tu knjigu, odnosno da je vrlo potrebna i da će biti korisna narodu. Molitvenik dijeli na tri dijela. U prvom dijelu donosi *8 primogućih uzroka* za ljubav prema Kristu, u drugom *8 spasonosnih potpomoći* ili načina na koje se može iskazati ljubav prema Kristu, a treći dio naziva *Zaglavom* ili *Dovršanjem*.

Kanižlić se trudio pisati što čistim jezikom, a to potvrđuje i to „što se družio sa seljacima, i u razgovoru s njima tražio je podesne hrvatske izraze, a obraćao se baš seljacima zato što su oni poznavali samo svoj materinski jezik, pa ga nisu iskvarili utjecajem stranih jezika, a umjeli su sve, pa i veoma suptilne pojmove, izreći prikladnim izrazima” (Belić 1977: 305). U tom molitveniku Kanižlić to ovako komentira: „Illyricski, illiti slovinski jezik; jest bogata, i velle plodna mati toliko jezika, kojima druga kraljevstva govore. Umiuse oni nascim dobrom sluxiti; a zascto ne bi i mi?” (Kanižlić 1760: X.). Zatim se žali na to što je vidljiv utjecaj turskog jezika na *ilirički*, čak i nakon istjerivanja Turaka. Žali se i na naziv *racki* koji se vezao uz jezik Slavonaca jer bi to značilo da su ga u Slavoniju prenijeli doseljeni Srbi. On smatra da to nije tako: „Nedonesosce oni u svojih opartacsu slavonski slavni jezik, negoga ovde najdosce (...)” (isto: XI.). Komentira i naziv *Šokac* kojim su Slavonce zvali pravoslavni Grci i koji je postao nazivom za onoga tko je kršćanin katolik: „Ovi dakle poluvirci, illiti krivovirci zovunas Scokce i viru nascu karstjansku katoliscansku, zovu viru scokacsu (...)” (isto: XII.) te obrazlaže otkuda je došao taj naziv:

Otkuda pako izajgye ovo ime Scokacah, kojim prid pedeset godinah selyani biahu nazvani? Jedni

³ Poznato je i da je sicilijanski isusovac Vincenzo Basile 1852. godine držao pučke misije po Dalmaciji i kasnije po cijeloj Hrvatskoj te je tako došao do Kanižličevih djela čije je dijelove ukomponirao u neka svoja djela. Tako je 1864. priredio i novo izdanje *Primogućih uzroka* te ga preuredio prema novom pravopisu i dao mu naslov *Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojim se ova ljubav probuditi može. Preveo Antun Kanižlić, Požežanin i Družbe Isusove misnik, a preradio jedan svećenik*. To se djelo pripisivalo hrvatskom isusovcu Antunu Meseku koji je s Basileom djelovao u Požegi, no u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu pronađena su pisma biskupu Hauliku u kojima Basile potvrđuje da je on priredio to djelo i moli biskupa za potporu pri objavljivanju djela (usp. Korade 2019: 110). Basile je skratio Kanižličev predgovor, izbacio dio o Racima i Šokcima, a na kraju djela dodao je *Pridavak* sa svakodnevnim molitvama koje nisu bile Basileove, nego Kanižličeve molitve iz molitvenika *Bogoljubnost molitvena*.

vele, da kada Slavonci, nikoju millost od Matie kralya magyarskoga, zaprosisce; onjim magyarski u kratko odgovori: Scok az. Kano da bi rekao: Mlogoje ovo; to jest: Mlogo prosite, i od onoga vrimena ovojim ime ostade, kanoti mlogo prosechih, odkuda slidi, da ovi pridivak nie na pogardu. (isto: XIII.)

Nastavlja dalje o imenu Slavonaca i njihovom jeziku koji poistovječuje s *iliričkim*:

Zovese takojer zemlya nasca Slavonia, Slovina, i nase jezik illiricski, slovinski slavonski, a cselyade muško Illirianac, Slovinac, Slavonac; xensko pako Slovinka, Slovinkinya, Slavonka imenom od slave uzetim; jerbo stari nasci, illiti Slavonci illi Illirianci nazvani, u parva vrimena slavom junacsstva druge narode nadvergoše i nadjacsisce. (isto: XIV.)

Vončina zaključuje da Kanižlića u tome ne vodi želja da se zatvori u regionalne međe, već da ponovi vrlo staru etimološku igru koja je zapravo parafraza onoga što je Vinko Pribojević izrekao u svom govoru *O podrijetlu i zgodama Slavena* na Hvaru 1525. govoreći o Slavenima kao narodu koji je ime dobio po riječi *slava* (usp. Vončina 1975: 105).

Prema tome, uz A. Kanižlića veže se i pojam tzv. baroknog slavizma. Naglašeni osjećaj slavizma bio je poznat u književnosti i u prošlim stoljećima, no u 17. i 18. stoljeću poprima i nova značenja. Ona su određena tadašnjim stanjem u društvu, opasnošću od Turaka i nastojanjima Katoličke crkve da dođe do ponovnog ujedinjenja kršćana (usp. Bogišić 1991: 35). Katolička je crkva također poticala veličanje slavenske prošlosti i slavenskog zajedništva kako bi pridobila nekatoličko stanovništvo istočne Europe na preobraćenje, pa tako i Turke, misleći pritom najviše na poturčene Slavene (usp. Dukić 2003: 497–498).

U svoje je molitvenike Kanižlić zapisivao i životopise pojedinih svetaca. Budući da je Kanižlić pripadao isusovačkom redu, odabire pisati upravo o životima isusovaca. Tako u ovom molitveniku nalazimo životopis svetoga Ignacija i svetoga Alojzija. Oba su životopisa pisana kombinacijom proze i stiha i služe kao oprimjerenje pojedinog uzroka, odnosno načina kako iskazati ljubav prema Kristu. Tako prikazuje svetoga Ignacija kao primjer predanosti Bogu i svetog Alojzija kao primjer odricanja od samoga sebe (usp. Šundalić 2003: 315). Kanižlić komentira zašto je kombinirao prozu i stih u tim dijelovima: „Ovoje obicsaj starih pivaocah, kojisu szcinili; dase ovako, kanoti pod zastorom, i po prilici more lipsce ukazati istina” (Kanižlić 1760: 222).

U molitveniku se nalaze i četiri pjesme od kojih samo jedna ima naslov, *Pisma od svetoga Alojzija*. Ostale su pjesme posvećene Ignaciju Loyoli, svetom Franji Asiškom i mladiću Urbanu. Iz ovoga molitvenika posebno su zanimljive spomenuta *Pisma od svetoga Alojzija* i *Pripovijest o mladiću Urbanu* koje će poslije u radu biti analizirane.

4.2.4 Bogoljubnost molitvena na poštenje Prisvete Trojice Jedinoga Boga, Blažene Divice Marije i svetih

Posljednji molitvenik koji je Kanižlić napisao jest *Bogoljubnost molitvena*⁴. Molitvenik je izdan 1766. godine u Trnavi. Osim adresata u naslovu, Kanižlić je taj molitvenik posvetio i svetom Alojziju. Dodaje i da je htio ovaj molitvenik posvetiti svom dobročinitelju, koji mu je vjerojatno pomogao pri izdavanju knjige, ali da to ne smije učiniti:

Odrediosam bio, kakoje obicsajno, i dostojno, knjigu ovu nyezinu Dobrocsinitelju Blagodarnomu prikazati; alli on po izgledu one pripostidne tvoje poniznosti, merzechu na svaku falu, i slavu, shto najvecha fala, i slava jest, nehtih ni po jedan nacsin pristati odluki mojoj; napominjajuchi meni onu opomenu Spasitelja: Neka nezna liva tvoja, shto csini desna tvoja. (Kanižlić 1794: III.)

Na taj način, iako ga ne imenuje, Kanižlić ipak zahvaljuje svom dobročinitelju i odaje mu čast. On za taj čin okrivljuje pero: „Alli shto, kudami se ovo zanese neposlushno pero moje? (...)” (Kanižlić 1794: V.). Ne zna se tko je bio njegov dobročinitelj, no u Kanižličevoj oporuci piše kako mu je pri izdavanju knjiga pomogao o. Ambrozije Gobler te da želi da mu se vrati dio novca ili da se u dogovoru s njim ti novci upotrijebe u neku drugu svrhu pa se pretpostavlja da se radi upravo o njemu. Tome u prilog ide i to da je na početku posvete stavio stiliziranu vinjetu u koju su upisani inicijali A. M. (anđeoski mladić, odnosno sv. Alojzije) i dva manja inicijala A. G. (usp. Šundalić 2003: 237–238). Zatim se direktno obraća svetom Alojziju, naziva ga anđeoskim mladićem te ga uspoređuje sa svojim dobročiniteljem i prikazuje mu svoj *trudak*. U predgovoru Kanižlić govori o naslovu molitvenika te o njegovu sadržaju i kompoziciji. Napominje čitateljima da prava bogoljubnost, odnosno pobožnost, ne znači samo moliti se Bogu, nego i uistinu živjeti kršćanski nauk: „Pobožni dakle po nauku istoga učitelja zovu se i jesu oni, koji sebe Bogu cjelovito podlažu kao najvećemu svomu gospodaru u njega vjerujući i ufajući se, njega ljubeći i poštujući ne samo riječju nego i osobito djelom, kršćanski živeći i njegove svete zapovjedi ispunjavajući ” (Kanižlić 1893: 5–6). Zatim se opet opravdava u slučaju da ga netko okrivi da djelo nije njegovo, nego da ga je preuzeo od drugih pisaca: „Dame pako tko neokrivi govorecsi dasamse tугyim perjem kitio; velim sam, dasam uzeo nikoje molitve, kojese u drugih Knyigah nahode, i u nash jezik prinio; od kojisam scinio, da molecsih serdca mogu uxgati, i k' Bogu podignuti”(Kanižlić 1794: XII.). Na

⁴ *Bogoljubnost molitvena* doživjela je nekoliko izdanja. Peto izdanje priredio je u Zagrebu 1893. zagrebački kanonik Franjo Iveković pod naslovom *Pobožnost molitvena na slavu Presvetoj Trojici, jedinomu Bogu i na čast Blaženoj Djevici Mariji i svetima. Različitim naucima i s tumačenjem svetih običaja crkvenih, spisao Antun Kanižlić svećenik Družbe Isusove. Izdanje priredio Dr. F. Iveković kanonik. Na svijet izdalo Društvo Svetojeronimsko*. Iveković je molitvenik ponegdje izmijenio, skratio dijelove i modernizirao jezik te je dodao *Kršćanski nauk iliti Katehizam* na kraju djela.

kraju predgovora, kao što smo naveli u jednom od prethodnih poglavlja, govori o svrsi tog molitvenika, odnosno kaže da ne služi samo moljenju, nego da se iz njega uči kako živjeti kršćanski. Po tome taj molitvenik pripada molitveničko-katekizamskom tipu.

Bogoljubnost molitvena sadrži i 9 pjesama. Neke pjesme već su zapisane u prethodnim Kanižličevim djelima, no Kanižlić rijetko u potpunosti prepisuje pjesme. On ih stilski prerađuje, dodaje, odnosno ispušta pojedine strofe ili stihove (usp. Šundalić 2003: 385). Neke od njih bit će analizirane dalje u tekstu.

5. Kanižličeva lirika

Pri pisanju poučnih djela i lirike pisci su se često služili raspoloživom literaturom na stranim jezicima ili na domaćem jeziku. Problem koji ovdje nastaje jest taj što je teško ustvrditi radi li se tu o autorskim djelima ili o prepjevima. To je pitanje važno i jer u Slavoniji i Sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću općenito nema puno lirike. Kao što je bilo prikazano, i Kanižlić često navodi da se služio drugim djelima dok je pisao svoja djela. Skupljao je starije crkvene pjesme, a zatim ih unosio u molitvenike ili ih prerađivao. Smatra se da je pokoja crkvena pučka pjesma, koja se i danas pjeva u crkvama, zasigurno Kanižličevo djelo jer su se brojne njegove pjesme zapisivale i u druge molitvenike (usp. Matić 1942: 18). Neke pjesme iz raznih drugih molitvenika zbog stila i tematske složenosti nisu bile prikladne kao crkvene pučke pjesme. Takve pjesme nalaze se i kod Kanižlića i one sadrže zapise pjesama o duhovnoj ljubavi i izdvajaju se po tome što su napisane u stilu barokne lirike. Budući da je za ovaj rad vrlo važan barokni stil, potrebno je reći nekoliko riječi o njemu. Sama riječ barok dolazi od portugalske riječi *barocco*, što označava „biser nepravilna oblika”, no pojam se počeo rabiti kao metafora za prekomjernu kićenost i loš ukus. S vremenom se mijenjalo njegovo značenje. U povijesti književnosti barok se različito definira, tj. kao razdoblje i kao stil. Prema prvoj koncepciji, koju zastupa P. Pavličić, barok se određuje kao razdoblje koje dolazi nakon renesanse, odnosno krajem 16. stoljeća i traje do prve polovice 18. stoljeća. Barokna književnost, za razliku od renesansne književnosti, ima svrhu biti društveno korisna ili se barem svidjeti publici. Budući da nastaje u vrijeme katoličke obnove, protureformacije, ona mora biti vjerski ispravna i poučna, odnosno u baroknim djelima „mora biti vidljivo kako se trude djelovati na publiku u smjeru njezinog povratka bogougodnom životu i priklanjanja vjerski ispravnim vrijednostima” (Pavličić 1995: 14). To, dakako, ne znači da nije bilo druge tematike osim vjerske. Svjetovna tematika bila je zastupljena u 2. polovici stoljeća, no u baroku ipak prevladavaju vjersko-poučne teme o kojima se pisalo tijekom cijelog 18. stoljeća.

Prema drugoj koncepciji, čiji je zastupnik Z. Kravar, barok se može shvatiti uže, kao stil u kojem

prevladava ornamentalnost i ingenioznost. Tako baroknim stilom dominiraju figure poput metafore, hiperbole, paradoksa, antiteze i *conchetta* te je naglasak na njihovoj učestalosti, prekomjernoj uporabi. U tome stilu više je naglašena estetska funkcija od pragmatične, odnosno stilska je razina važnija od samog sadržaja. Ingenioznosti ili ingeniju suprotstavlja se tzv. *iudicium*, pravilno proporcioniranje izražajnih sredstava pojedinom djelu i njegovim temama. U literaturi se ovaj stil nazivao i *stile acuto*, *stile culto* ili *acutezza* (usp. Kravar 1993a: 47–50).

Shvati li se barok kao stil, onda se može ustvrditi da se nije podjednako razvijao u svim književnostima. Njegova je pojava ovisila o tome kada je nastupila renesansa na nekom području.

Začeci samog baroka su u Italiji, a upravo je talijanska književnost imala veliki utjecaj na barokne pisce u Hrvatskoj. Zoran Kravar ustvrđuje da u hrvatskom književnom baroku postoje varijante koje se razlikuju po tome što su se ili pojavile u različito vrijeme ili po tome imaju li izraženiju književnu (estetsku) ili vjersko-prosvjetiteljsku (utilitarnu) zadaću. Tako se prema Kravaru razlikuju dubrovačko-dalmatinska, kajkavska i slavonska varijanta te književnost ozaljskog kruga. Naravno, talijanska je književnost prvo utjecala na područje Dubrovnika i Dalmacije gdje barok doživljava svoj vrhunac u djelima Ivana Gundulića i Ignjata Đurđevića još u 17. stoljeću. Na području Slavonije barokni se stil pojavljuje dosta kasnije u odnosu na Dubrovnik. Dubrovačko-dalmatinska barokna književnost pojavljuje se u isto vrijeme kao i u drugim europskim zemljama, dok se uz slavonsku književnost obično veže pojam zakašnjelosti i zaostalosti jer se pojavljuje tek u 18. stoljeću. Ondje se barokni stil zamjećuje jedino u opusu Antuna Kanižlića (usp. isto: 63). U njegovim djelima posebno je vidljiva vjersko-prosvjetiteljska zadaća. Njegova je publika pretežno pučka, a cilj njegovih djela jest opismenjavanje puka i učenje vjerskih nauka. Iako Kanižlić s jedne strane vodi računa o svojoj publici i piše djela njima na korist, s druge strane može se primijetiti da mu je važan i odnos s prethodnicima, posebno Dubrovčanima, od kojih preuzima dvanaesterac i osmerac i neka stilska obilježja. Na taj način on dodatno obrazuje svoje čitatelje, odnosno nastoji ih upoznati s tradicijom (usp. Pavličić 1995: 24). Dok neki kritičari smatraju da je Kanižličeva lirika ravna onoj Gundulićevoj i Đurđevićевой, neki poput K. Georgijevića ističu da je „činjenica da su njegovi stihovi ipak na zamjernoj visini, da graniče s pravim poetskim nadahnućem, iako, očigledno, on nije literata od zanata, ne zna sve tajne literarne tehnike” (Georgijević 1969: 218). Georgijević dodaje i da je Kanižlić tek započinjao književnu i pjesničku tradiciju koja prije njega ondje nije postojala u pravom smislu riječi (usp. isto: 219).

Situacija u kojoj se nalazi Kanižlić slična je situaciji u kajkavskoj sredini, odnosno i ondje prevladava nabožna literatura, vjerska tematika u pjesmama itd. Iz kajkavske književnosti 18.

stoljeća najpoznatiji je zbornik crkvenih pjesama *Cithara octochorda*⁵ čije se pjesme i danas pjevaju u crkvi. Ono po čemu se razlikuje lirika iz toga zbornika i Kanižličeva lirika jest primjerice to što se u kajkavskim pjesmama pogled na život (prezir zemaljskoga) stapa s figurama poput antiteze i enumeracije u klišeje. Njih ima i u dubrovačkoj književnosti, a i kod Kanižlića, no Kanižlić je u tome bio uspješniji od kajkavskih književnika svojom literarnošću, izborom baroknog ornatusa, svojim osjećajem za ritam, izmjenom rečeničnih intonacija, a ponajviše po temi mističnog jedinstva s Kristom koju vrlo vješto obrađuje (usp. Kravar 1993b: 143–145). Kanižlić u svojoj lirici piše uglavnom o svetačkim likovima koji nisu uzor čitateljima, nego su pretežno predmet poštovanja i ljubavi (usp. Kravar 1992: 316). Kao što je spomenuto, na Kanižličev odabir svetaca o kojima piše utjecala je i njegova pripadnost isusovačkom redu jer izabire upravo isusovce poput sv. Ignacija, sv. Alojzija i sv. Franje Ksaverskog, no naglasak je u njegovoj lirici ipak najviše na ljubavi prema Kristu (usp. isto: 317).

U svoje neknjiževne tekstove Kanižlić ubacuje poneke stihovane dijelove. Takve dijelove nalazimo u gotovo svim njegovim vjerskim knjigama. To je zato što je smatrao da će tako narod s više volje učiti kršćanski nauk i brže ga naučiti, odnosno „kršćanski je nauk bio namijenjen razumnome shvaćanju, dok je pjesma govorila srcu, a to je i u mladeži i u starijega svieta, osobito neobrazovanoga, lakši i sigurniji put do uspjeha” (Matić 1945: 49). Ta se kombinacija proze i stiha može protumačiti i tako da je uz priprosti puk Kanižlić htio zainteresirati i estetski zahtjevnije čitatelje (usp. Šundalić 1995: 225). Prema Pavličiću ono o čemu se ipak vodi računa pri odabiru stiha jest tradicija s kojom se nastoji upoznati čitatelja. Primjerice, Kanižlić se u svojoj *Sv. Rožaliji* koristi većinom dvanaestercem smatrajući ga prikladnim za svoje djelo zbog njegove vrijednosti u južnoj književnosti, dok se koristi osmercem u svojim molitvenicima jer ga smatra bližim puku kojem se obraća (usp. Pavličić 1995: 24–25).

Zoran Kravar u Kanižličevoj lirici primjećuje da se mogu razlikovati tri sloja. Prvi sloj „uključuje prerade popularnih crkvenih pjesama, preuzetih iz starije hrvatske vjerske literature” (Kravar 1992: 318). Smatra da „osim originalnosti, nedostaju u tim pjesmama i elementi baroka, stila koji snažno obilježava Kanižličeva ambicioznija djela” (isto). Drugi sloj prema Kravaru čine prijevodi latinskih crkvenih pjesama. Treći je sloj skupina pjesama koje je Tomo Matić uvrstio u

⁵ *Cithara octochorda* – zbornik latinskih i hrvatskih crkvenih napjeva, objavljen u Beču 1701. te 1723. i 1757. u Zagrebu. Napjevi su podijeljeni u 8 dijelova prema crkvenoj godini (došašće, Božić, korizma, Uskrs, obične nedjelje, Marijini blagdani, svetački blagdani, pokajnička služba) po čemu je zbornik dobio naziv. U svakom su dijelu latinska i hrvatska misa, pa nabožne pjesme na latinskom i hrvatskom jeziku.

Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013

<https://proleksis.lzmk.hr/15489/>

[Pregledano 8. 1. 2022.].

svoju knjigu *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*. Radi se o pjesmama „kojima je pjesnik, iznoseći svoja čuvstva i misli o Bogu i religiji, utisnuo pečat svoje ličnosti” (Matić 1940: XXXIX). Kravar smatra da su „upravo *Pjesme iz molitvenika* kulminacija Kanižličeva baroka” (Kravar 1992: 319). U njima je vidljiv otklon od pučke crkvene pjesme. Kanižlić u svojim pjesničkim tekstovima piše o temama poput preziranja tjelesnog i zemaljskog i veličanja duhovne ljubavi, kao npr. u pjesmama *Pisma od svetoga Alozija, Propovijest o mladiću Urbanu, Promišljanja duhovna* i *Nadgrobница Sv. Ignacija* (usp. isto: 59). Matić Kanižličeve pjesme opisuje kao „najljepšu zbirku duhovnih pjesama u slavonskoj književnosti osamnaestoga vieka” (Matić 1945: 50). Za njih kaže da su to „pjesme o duhovnoj ljubavi, kako ju je shvaćala i o njoj pjevala barokna lirika isusovačkih pjesnika, koja je upravo po Kanižliću dospjela u hrvatsku književnost u Slavoniji još u zadnji čas, kada se na Zapadu već gasila” (Matić 1940: 18). U tim pjesmama vidljiv je utjecaj Đurđevićeva *Saltijera slovinskog, Uzdah Mandalijene pokornice* te Gundulićevih *Suza sina razmetnoga*, no ipak se naglašava da Kanižličeva lirika nikada ne prelazi u samo preuzimanje tuđega. On preuzima Gundulićeve i Đurđevićeve metre, strofe, motive i barokni ornatus, ali ih oblikuje na svoj način (usp. Kravar 1992: 319). Kanižlić je „ne uzimajući u obzir, da li je i koliko pridonio novih pjesama – već samim prerađivanjem i konačnom redakcijom starijih pjesama snažno zahvatio u razvitak crkvene pjesme u Slavoniji” (Matić 1945: 50).

Kanižlić je, uz Dubrovčane, imao i njemačke i latinske uzore koje često spominje u svojim knjigama i preko kojih se također mogao upoznati s baroknim stilom. Ipak, njegov ornatus, leksik i fraze njegova pjesničkog jezika potvrđuju tezu o stilskim utjecajima Đurđevićevih i Gundulićevih djela, iako se barokom oduševio u doba njegova izumiranja u slojevima europske književnosti, pa tako i dubrovačkog baroknog kruga (usp. Kravar 1992: 320). Analizom njegovih pjesama u sljedećim poglavljima nastojat će se prikazati upravo utjecaj Dubrovčana na njegovu liriku, ali i prikazati Kanižličeva originalnost. Kao što je već navedeno, T. Matić uvrstio je neke od Kanižličevih pjesama u svoje *Pjesme iz Kanižličevih molitvenika*, a pri izboru pjesama vodio se trima čimbenicima: upisanom Kanižličevom osobnošću, artificijelnošću (baroknošću) i otklonom od pučke crkvene pjesme (usp. Matić 1940: XXXIX). Pri odabiru Kanižličevih religioznih pjesama za analizu poslužit će upravo Matićevo izdanje.

5.1 Pripovijest o mladiću Urbanu

Najpoznatija i najzanimljivija pjesma iz Kanižličeva opusa jest *Pripovijest o mladiću Urbanu* iz molitvenika *Primogući i srce nadvladajući uzroci*. Već je bilo spomenuto da je običaj u isusovačkim gimnazijama bio da nastavnici za svoj razred odaberu drame za prikazivanje iz isusovačkog repertoara ili da ih sami sastave. Tako je i nastao ovaj tekst, prvo kao dramski tekst za prikazivanje, a zatim ga je Kanižlić preradio u pjesmu. Kanižlić to i sam otkriva u proznom dijelu teksta: „Dogagjaj ovi vigyen je viscje putah na prikazi, illiti komediji” (Kanižlić 1760: 253). Ova se pjesma može odrediti kao narativna lirska pjesma, a neki u ovom tekstu vide odlike baroknih plačeva, odnosno poema te utjecaj Gundulićevih *Suza sina razmetnoga* i Đurđevićevih *Uzdaha Mandalijene pokornice*. Pjesma je originalno nenaslovljena, a naslov joj je dao T. Matić. Sastoji se od četiriju dijelova. Svaki dio započinje proznim tekstom, a zatim slijedi pjesma pisana osmeračkim katrenima i ukrštenom rimom (abab), osim u četvrtom dijelu gdje je polimetrična. U prvom dijelu pripovjedač u 3. licu opisuje sudbinu mladića Urbana, objašnjava što mu se dogodilo, odnosno uvodi čitatelja u pjesmu. Tako čitatelj doznaje da je mladić Urban grešnik koji je shvatio što čini i pokajao se za svoje grijehе koji su ga udaljili od Kristove ljubavi te ih oplakuje. Urbanu se zatim ukazao anđeo koji ga je odveo u betlehemsku štalicu gdje je vidio Isusa, Mariju i Josipa te pripovjedač kaže da na to Urban *stade uzdisati* (1760: 252). Taj je izbor riječi zanimljiv i na njega ćemo se osvrnuti u idućim redcima. Tim riječima završava prvi prozni dio, iza toga slijede stihovi u kojima Urban u nevjerici promatra gdje se nalazi te shvaća da ga je prosvjetlila Božja milost, odnosno metaforom (i prosvitli slipu tminu/ uma moga jasna zraka) i usporedbom (kao munja iz oblaka) rekonstruira trenutak svog obraćenja govoreći u 1. licu:

Čini mi se, da mi sinu
kao munja iz oblaka
i prosvitli slipu tminu
uma moga jasna zraka. (13–16)

U navedenoj metafori vidljiva je i antitetičnost munje, tj. jasne zrake i slijepe tmine. Jasna zraka predstavlja Božju ljubav, a slijepa tmina jest Urbanov um prije obraćenja. Urban se od te snažne munje ne može obraniti, ona je snažna poput božanske ljubavi. Njegovo se prosvjetljenje odvija naglo, bez pripreme, kao kratak i snažan događaj koji ga mijenja. U pjesmi se često koristi ustaljeni izraz *pravi put* u značenju kreposnog života, života bez grijehа. Urban apostrofira ljubav, odnosno samoga Krista koji je ljubav i koji ga poziva na ljubav:

Znadem, što je, o ljubavi!
Priliku mi kažeš tvoju:
da se vratim na put pravi,
probuđuješ ljubav moju. (17–20)

Zatim slijede stihovi u kojima hvali Krista koji se spustio među ljude te Urban shvaća što je on sam činio svojim grijesima i kaje se za njih te se opet apostrofom obraća Isusu Kristu. Apostrofom Isusu Kristu prevladava se granica ovozemaljskog i nebeskog života i stvara još veća bliskost Urbana s Isusom Kristom. Vidljiva je i Urbanova ushićenost nakon prosvjetljenja, čime je još više naglašen kontrast između grešnog života koji je Urban živio te se za njega kaje i života nakon obraćenja:

O ljubavi, o čudesa!
O Isuse, što ti vratih?
Čudite se, o nebesa:
s nepoznanjem još ti platih! (41–44)

Slijedi drugi prozni dio u kojem se pojavljuju personificirane dvije nebeske *dive*, Milosrđe Božje i Ljubav Božja. Milosrđe Božje u rukama nosi grane zelene masline, a Ljubav Božja drži *duplir*, odnosno svjetiljku. Urban se skrušeno približava djetetu Isusu i želi mu se obratiti, no ne može iskazati svoje *gorko cviljenje*. U tome mu pomažu dvije *dive* te on na kraju drugoga proznog dijela *zacvili glasom*:

Il je, Bože, led studeni
il je srdce moje kamen,
da ga razbit tvoj ljubljani
nit mogaše užgat plamen? (1–4)

U navedenim su stihovima korišteni uobičajeni motivi ljubavne lirike koji se nalaze i u dubrovačkim religioznim poemama i religioznoj lirici općenito, odnosno ljubav prema Bogu iskazuje se frazeologijom ljubavne pjesme. Sljedeći stihovi započinju anaforam, a zatim Urban metaforički naziva svoje srce ledom i kamenom do kojega je bilo teško doprijeti. Spominje i gorke suze koje Krist za njega prolijeva jer je bio tvrda srca. Motiv gorkih suza poznat je iz Gundulićevih *Suza* i metafora je za kajanje:

Ljubav reče gorke suze
tebi za me prolivati,
jer put srdcu tvrdost uze
i na kamen ledni obrati. (9–12)

Stihovi se nastavljaju Urbanovim obraćanjem svome srcu koje naziva kamenom:

Pukni, pukni, o kamenu,

i led srдца moga pukni!
Srđce u suzah i plamenu
plivajuće ne zamukni. (13–16)

Cvilih: Ajme, Bože, izgubih
mladih lita cvit i dio!
Dok ne, dok ne tebe obljubih,
što sam, gđi sam jadan bio? (17–20)

I u navedenim stihovima vidi se utjecaj Dubrovčana. Brojnim antiteze ostvaruje kontrast između Urbana i njegove grešnosti i Božje ljubavi (led, hladnoća i tvrdoća – plamen, ljubav; prošlost – sadašnjost; ljudski grijeh – Božja ljubav i milost), a istovremeno vidimo i Urbanovo srce koje metaforički pliva i u suzama i u plamenu, on je emocionalno rastrojen. Dok oplakuje svoje grijehe u suzama, istodobno izgara u plamenu od ljubavi prema Kristu. On cvili jer je izgubio previše godina ne ljubeći Krista i žali za izgubljenim vremenom. Sljedeći stihovi opet sličje Gundulićevim stihovima jer započinju uzvikom *ah* te se rabe isti antitetični motivi kojima se iznova naglašava kontrast između grešnosti i Božje milosti. U tim je stihovima barokni stil posebno došao do izražaja, a to se postiglo figurama poput antiteze (živ-mrtav), poliptotona (tužan,tužna), paradoksa (mrtva duša) i stvaranjem končeta:

Ah, tko mojim putem hodi,
nek me tužna tužan sluša,
živa cvitja da ne plodi
mrtva ljubav, mrtva duša (29–32)

Ah, i još mi svoje milo
milosrđe lice daje,
i sdrce mi ne bi ktilo
da zaplače, da se kaje! (33–36)

Protecite, vode vruće,
vode suzne, koje liva
srđce ognjeno i goruće
i u srđcu ljubav živa. (37–40)

(...)

Ćutim. Ali ako i hoću,
jezik ne zna moj izreći:
grišno srđce moje poče,
ognjem gorit, suzam teći. (49–52)

U zadnjoj strofi drugoga dijela prisutne su antimetabola (suze ognjene, suznim ognem) i metafora kojima se još jednom dočarava istovremenost kajanja i ekstatične Urbanove ljubavi prema Kristu dok pliva u suzama i gori u plamenu:

Ćutim: srđce ljubi, žali,

suze ognjene ljubav liva,
žalost suznim ognjem pali,
srce moje gori i pliva. (61–64)

Treći prozni dio započinje Urbanovim *uzdisanjem*. Mladić Urban prikazuje svoje srce Isusu, a Ljubav ga užeže da bude još ugodnije Isusu što dovodi do toga da se njegovo srce metaforički rastapa. Slijede Urbanovi zazivi kojima iskazuje Isusu ljubav i želju za smrću kako bi u vječnom životu još više uživao u ljubavi prema Kristu, a pri tome se služi paradoksom:

Ah, umiram, jer ne mogu
ja umri! Ah, po smrću
da te uvijek ljubiti mogu,
moj životu, daj mi umri! (29–32)

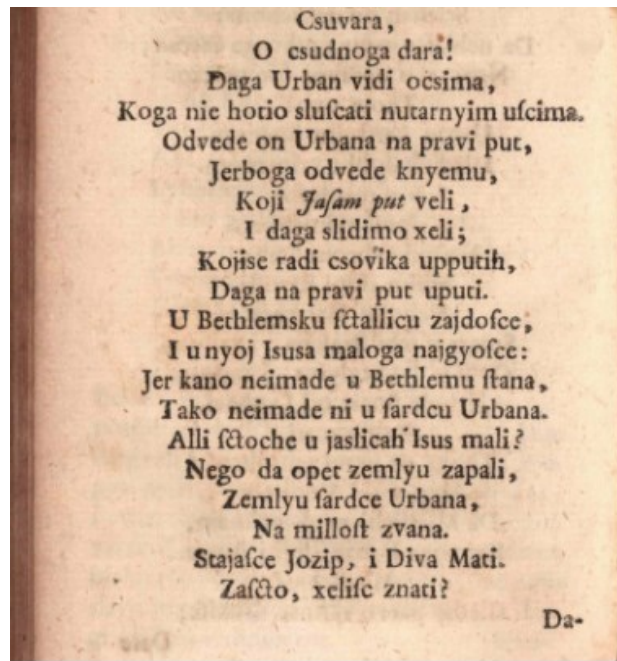
Urban zatim umire, a tako započinje i četvrti prozni dio, odnosno Urbanovim *izdisanjem*. Jedan mu anđeo stavlja krunu od cvijeća na glavu, a drugi drži daščicu kod nogu na kojoj piše „Svrha ljubioća”, odnosno svrha onoga tko ljubi Boga, tj. vjernika, jest smrt koja predstavlja novo rođenje za vječni život. Zatim slijede stihovi u kojima se javlja lirski subjekt koji apostrofira čitatelja metaforički ga nazivajući putnikom, odnosno putnici su svi ljude u ovozemaljskom životu koji kasnije trebaju stići u nebeski život:

Stani, putniče!
Put života tvoga
uči od mrtvaca ovoga.
Ne gledaj na početak:
dan se večerom, život smrću fali.
Srićan on nesrićom:
da ne bijaše s puta pravoga zašao,
ne bi tako upravna bio našao. (1–8)

Zatim još jednom slijede stihovi u kojima se kazuje o tome tko je Urban i o njegovu obraćenju te se čitatelja još jednom apostrofira, ovaj put kao mladića. Lirski subjekt daje mu savjet da pazi se kim se druži kako ne bi i on zalutao, a zatim ukratko u stihovima ponavlja što se sve Urbanu dogodilo i kakav je bio njegov put obraćenja. Moli čitatelja da slijedi Urbana samo na kraju njegova puta, odnosno upozorava ga da se i njemu može dogoditi što i Urbanu ako bude griješio. U ovoj je pjesmi naglasak na kajanju i ekstatičnoj ljubavi prema Bogu. Isprepletenošću tih dvaju motiva poručuje se čitatelju da nikada nije kasno za kajanje i povratak na pravi put k Bogu.

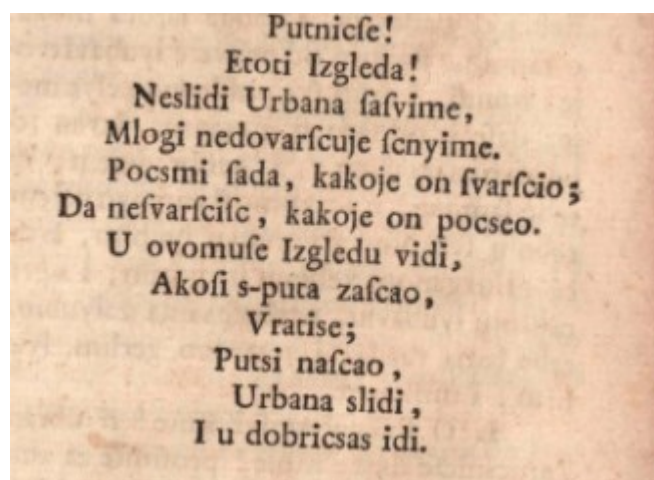
Treba još istaknuti da osim što je četvrti stihovani dio drugačiji od ostala tri po tome što je polimetričan, on je drugačiji i po tome što svojim oblikom čini svjetiljku. To služi tome da stihovi i vizualno čitatelju obasjaju put. Po tome je ova pjesma i figuralna pjesma, odnosno *carmina*

figurata, što se može vidjeti u prilogu. (usp. Šundalić 1998: 200–205). Budući da Urban sam nije vidio pravi put kojim treba ići, na početku pjesme vidjeli smo da mu je Bog poslao svoga izaslanika u obliku Anđela da mu tjelesnim očima pokaže taj put. Na isti način Kanižlić svojim stihovima u obliku svjetiljke obasjava put svome čitatelju na kraju pjesme (usp. isto).

(Svjetiljka, Kanižlić 1760: 262)

Osim svjetiljke, još se jedan oblik može pronaći u pjesmi, a to je strelica s vrhom prema gore i služi kao didaktička strelica koja usmjerava čitatelja još jednom na početak priče o mladiću Urbanu (usp. Šundalić 1998: 208).

(Didaktička strelica, Kanižlić 1760: 265)

Nažalost, ti su se oblici izgubili u kasnijim izdanjima molitvenika, pa i u *Pjesmama iz molitvenika*

Tome Maticá, stoga je priložen izgled tih stihova u izdanju iz 1760. godine. Budući da figurativni dio ove pjesme dugo nije bio prepoznat, shvaćen je samo sadržajni dio pjesme, a čitatelj je ostao zakinut za jednu dimenziju pjesme (usp. Šundalić 1998: 212).

Iako nije podijeljena na plačeve i nije u cijelosti napisana u stihovima, iz svega navedenog može se primijetiti da ova pjesma sadrži dosta elemenata koji podsjećaju na barokne plačeve, počevši od motiva kojima Kanižlić započinje ili završava svoje prozne dijelove (*uzdisati, zacviliti, izahnuti*), a najviše sadržajno. Ova narativna pjesma podsjeća na barokni plač i time što pjesnik upozorava na kajanje grešnika koji služi kao primjer čitateljima da krenu pravim putem. Plačevi započinju nakon počinjenog grijeha, a takav je i Urbanov primjer. Nadalje, grešnik se poput Urbana prisjeća svoga obraćenja, prisutno je kajanje toliko jako da grešnik shvaća da sve suze nisu dovoljne da bi oplakale njegov grijeh i moli Boga da mu da još suza, ali nalazi se i osjećaj zadovoljstva time što grešnik shvaća da su Božja ljubav i milosrđe veći od svakog grijeha. No, ti elementi nisu dovoljni da bi se ova pjesma žanrovski odredila kao barokni plač, ali se može ustvrditi utjecaj Gundulića i Đurđevića i njihovih plačeva na Kanižlića.

5.2 Pjesme o svetom Alojziju Gonzagi

Pisma od svetoga Alojzija, mladića anđeoskoga, Družbe Isusove također je dio *Primogućih i srce nadvladajućih uzroka*. Nalazi se u 2. dijelu molitvenika, u *potpomoći* naslovljenoj *Osma potpomoć jest umrtvljenje i odricanje od sebe istoga*. Prije same pjesme Kanižlić piše o životu isusovca sv. Alojzija i pokazuje mu iznimno poštovanje zbog toga što se odrekao samoga sebe zbog ljubavi prema Bogu. Zatim upozorava čitatelja koji će se možda čuditi raznim personifikacijama u pjesmi. Objašnjava da je njegov izbor takav jer je to bio običaj starih pjesnika u svrhu zornijeg prikaza istine. Pjesma je napisana u osmeračkim katrenima s rimom abab i sastoji se od 158 strofa.

Pjesma započinje opisom tamne i puste noći u kojoj bdije sveti Alojzije i razgovara s Bogom, tj. moli se. Oko se metaforički naziva vratima, lukom, a pogled strijelom:

Zna on, da su vrata oči
i da kroz njih iznenada
usrnuvši napast skoči
i od srдца grad nadvlada. (85–88)

Zna, da oko jest luk; znade
da je pogled strila čudna,

strilcu istom smrt zadade,
kad se od oka pruži bludna. (89–92)

Motiv oka koje je grešno proteže se cijelom pjesmom. Alojzije je svjestan grijeha svijeta i želi ih se kloniti. Zbog straha od grijeha, želi se maknuti od svega svjetovnog i gleda prema nebu roneći suze:

Nego jerbo uzdišući
slobodnije brez svidoka
roni suze uzdižući
on obadva k nebu oka. (117–120)

Alojzije se uspoređuje sa svijećom koju drži, on gori od ljubavi prema Bogu kao što svijeća izgara:

Kano ista sad prid njime
koja ob noć svića gori,
on uzdiše, da sasvime
od ljubavi svete izgori. (133–136)

Zatim ga se uspoređuje s ljljanom koji vene, a to se dočarava gradacijski kumulacijom:

Kao liljan, kad ga vruće
žarkog sunca zrake rane,
on od smrti mljav goruće
blidi, vene, mre i sane. (141–144)

Paradoksom je prikazano Alojzijevo odmicanje od svjetovnih stvari:

Mrtav svitu, mrtav nije,
živ je među rajski kori,
ne zna srićan on sam, gdi je,
doli tilom, dušom gori. (161–164)

Alojzija posjećuje *diva* nebeska Ljubav koja osvjetljuje tminu noći. Ona na sebi nosi pokorničku haljinu i nosi Alojziju bič te mu se obraća i govori čemu će mu poslužiti bič:

Služiti se š njim spomeni,
kripost čudnu on imade:
priličniji biva meni,
š njim koji se služiti znade. (221–224)

Alojzije na tome daru zahvaljuje *divi* te ona odlazi. On na to počne vezati svoje tijelo kako bi se bičevao kao da je najveći grešnik:

Ah, ne paše, nego veže
tilce svoje, čista divca,
i nemilim uzlom steže,
kao da nije većeg krivca. (269–272)

Pojavljuje se vila Ljubav, odnosno napast preobražena u nebesku Ljubav koja pokušava uznemiriti Alojzija i odvratiti ga od njegove ustrajnosti, no ne uspijeva joj. Zatim dolazi nebeska Ljubav te ga poziva da odbaci svjetovnu odjeću i pođe u Rim. Upozorava da će se tome protiviti njegov otac koji je bio kralj i čiji je on trebao biti nasljednik, no da će se na kraju s tim pomiriti. Zanimljiv je i odabir riječi kojim se naziva Alojzijeva oca, odnosno naziva ga se ćaćkom kao što to čini Gundulić:

Onda će se ćaćko umolit,
kad da krvcu točiš vidi,
reći ne mogući odoliti:
»U ime Božje, sinko, idi! « (569–573)

Diva Ljubav proriče Alojziju da će nakon smrti poći u raj i da će biti nazvan Mučenikom od Ljubavi. Zatim Alojzije umire te ga se apostrofira i moli za pomoć.

Žive i želi, oganj vrući
da se i u nami on probudi.
O mladiću primogući,
na pomoć mi sada budi! (625–628)

Cijela je pjesma prožeta alegorijom kako bi se što jasnije dočarala pouka. Pojavljuju se personificirani likovi kojima se još dublje izražava ekstaza Alojzija Gonzage u kojoj se našao iskazujući ljubav prema Bogu. U pjesmi je vidljiv i sličnost s dubrovačkim poemama, tematizira se grijeh, gorko kajanje, oplakivanje grijeha i vidi se direktan utjecaj Gundulića.

Kanižlić piše *Pismu od s. Alojsije*, još jednu o istom svecu, koju je uvrstio u molitvenik *Bogoljubnost molitvena*. Pjesma se sastoji od 18 polimetričnih sestina. U svakoj strofi stihovi se pravilno izmjenjuju tako što je prvi stih osmerac, drugi četverac, zatim sedmerac, osmerac, osmerac, sedmerac i rima je aabccb. U njoj se lirski subjekt obraća svecu te se na neki način oponaša forma dijaloške pjesme. Pjesma sadrži slične motive kao i prethodna pjesma. Retoričkim pitanjem lirski se subjekt pita kako nazvati Alojzija i kako opisati njegovu ljubav i čistoću:

Alojsijo, rajsko dite,
raja cvite!
Kojim zvati imenom,
il liljanom bilim hoću
tvoju ljubav i čistoću
ili ružom rumenom? (1–6)

Ističe se Alojzijeva uzornost te se nudi kao model za nasljedovanje. Lirski subjekt naziva ga i andeoskim mladićem kao što je bio nazvan i u prethodnoj pjesmi. Motiv Alojzijeva stupanja u isusovački red objašnjava se intervencijom Djevice Marije, tj. intervencijom odozgor, čime se

potvrđuje da je on na neki način izabran jer mu je Djevica Marija savjetovala da postane isusovac i da će u tom *crnom redu* još više sjati:

Zato da cvit tvoj u mistu
gojiš čistu,
Diva tebe svitova:
»Idi u red Isusove
Družbe, u nju tebe zove
sveta volja njegova.« (43–48)

I nije li u ovomu
duhovnomu
vrtlu cvao čistije?
Kako bilo u crnomu
jest u redu on svetomu
sjao mnogo svitlije. (49–54)

Zanimljiv je antitetični odnos *crnog reda* i svjetlosti. Dovodi se u takav odnos nešto što zapravo nije antiteza jer je isusovački red crn samo po boji haljine. Takav je postupak tipičan za barok. Slijedi isti motiv bičevanja mladića kao u prethodnoj pjesmi, a zatim lirski subjekt apostrofira Alojzija i kaže da ga je strah više pjevati o njegovu mučenju. Traži ga da mu da svoje bičeve kako bi se i on iskupio za svoje grijeha, a zatim ga traži da moli za ljude koji su još u zemaljskom životu da sretno dođu k njemu u vječni život:

Alojsijo, već je dosti:
stani, prosti
tilu tvomu čistomu!
podaj meni biče tvoje,
da isplatim zloće moje
ja na tilu grišnomu. (91–96)

(...)

Divče slavni, za nas moli,
koji doli
još boj s tilom bijemo:
da čistoću čuvajući
i ljubavjom svi gorući
k tebi srićno stignemo. (103–108)

Pjesma je oblikovana kao prošnja, zaziv svecu, odnosno koriste se govorne procedure molitve, a lirski je subjekt izjednačen s moliteljem koji prvo govori u svoje ime, a na kraju pjesme u množini, u ime svih vjernika.

5.3 Pjesme o svetom Franji Ksaverskom

Osim o svetom Alojziju Kanižlić je pisao o još nekim isusovcima poput svetoga Franje Ksaverskoga. Kanižlić mu posvećuje cijeli molitvenik kako bi u Slavoniji širio štovanje prema tom svecu. Životopis Franje Ksaverskog dojmljiv je i pun čudesnih događaja te je mogao biti privlačan onodobnoj publici. Franjo Ksaverski katolički je svetac rođen u Španjolskoj u 16. stoljeću i isusovački misionar koji je propovijedao u Indiji i pokrstio tisuće ljudi svojom desnicom. Nakon njegove smrti odrezali su mu desnu ruku i prenijeli je u Rim kako bi je ondje čuvali kao relikviju. Zato Kanižlić posvećuje jednu od svojih pjesama upravo njegovoj desnici, pjesmu *Desnici sv. Franceška Saverije*⁶. Kanižlić je ovu religioznu pjesmu uvrstio u prvi dio molitvenika *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*, odnosno nakon proznog dijela o životu svetoga Franje Ksaverskog. U tom proznom dijelu Kanižlić ističe da je ta pjesma izraz zahvalnosti sv. Franji:

Jedaliche on samomu narodu slavonskomu uzkratiti blagodarnu desnicu svoju; koju drugim narodom u pomoć zazvann millostivo pruxa? Doisto neche. Ia isti spoznajem nyegovo dobrocsinstvo; i zato dase nyemu, komusam velle duxan harna ukaxem, i druge na bogolyubnost prama nyemu orobudim, primoguchu onu desnicu u pomoć zazivam pivajuchi (Kanižlić 1759: 88).

Pjesma sadrži 52 parno rimovana osmerca. Oblikovana je kao apostrofa desnici Franje Ksaverskog. Neobičnost i posebnost ove pjesme jest u tome što je posvećena relikviji, no u kršćanstvu relikvije svetaca imaju posebno značenje. Već u prvim stihovima lirski subjekt metonimijski apostrofira Franjinu desnicu opisujući je kao slavnu i čudesnu:

O desnico slavna i čudna,
koja trudeć nikad trudna,
da otvoriš rajska vrata
novom svitu jesi dana, (1–4)

Čudesnost se razvija i figurama poput paregmenona i paradoksa kojima je prikazana neumorna ruka sv. Franje Ksaverskog (trudeć nikad trudna). Time se asocira na to da je ovaj svetac neumorno pokrštavao ljude.

Slijede stihovi u kojima se Franjina desnica nalazi u Rimu gdje *od truda opočiva*, no lirski subjekt epiforom naglašava to da zna da za Franju ipak nema počinka jer uvijek čini čudesa:

i od truda opočivaš.
A što rekoh: opočivaš!
Ti s čudesi vazda sivaš. (6–8)

⁶ Pjesmi je u kritičkom izdanju Kanižlićevih djela naslov dao Tomo Matić.

Opet ga metonimijom moli da pomogne i narodu u Slavoniji, kao što to radi u Rimu onima koji mu se mole:

Pruži, ruko puna dike,
od Tevera, rimske rike,
pruži kripost priko Save
do Dunava i do Drave.
Ukaži se po čudesih,
da moguća ovde jesi
dobročinstvom, koje prima
bogoljubni puk od Rima. (13–20)

U zadnja se dva navedena stiha nalazi opkoračenje kako bi se zadržala parna rima prisutna u svim stihovima pjesme. U sljedećim stihovima koristeći se anaforam i enumeracijom lirski subjekt traži pomoć i zaštitu desnice sv. Franje Ksaverskog u svim nevoljama. Pjesma ima molitveni oblik, oblik prošnje i može odrediti kao svojevrсна dijaloška pjesma jer se lirski subjekt obraća svecu. Lirski je subjekt profiliran kao molitveni subjekt koji govori u množini, u ime kršćana:

Udili nam pomoć tvoju
proti ognju, gladu, boju,
proti gradu, gromu, kugi,
proti sili tuga drugih.
Ti se ubozim ne uskrati,
ti nemoćnim zdravje vrati,
ti nas digni, vodi, brani,
ti nas drži i sarani. (21–28)

Lirski subjekt izražava i želju da sv. Franju poznaju svi i da mu pjevaju hvale, a zatim traži od Franje pomoć za sve Slavonce:

Neka svaki to poznade
i pivajuć falu dade,
od pomoći da si ruka
slavonskoga svega puka. (29–32)

To je lokaliziranje u molitvama i u duhovnoj lirici neuobičajeno pa je ova pjesma i po tome zanimljiva. Svrha Franjine pomoći je još veći ponos slavonskog naroda na svoje slavno ime:

da slavnije još uznosi
slavno ime koje nosi,
po svem svitu prostirući
gore naše list cvatući, (35–38)

Tim postupkom pjesnik preuzima stav svojih prethodnika prema kojem naziv Slavonija dolazi od riječi *slava*, kao što je smatrano i za sve Slavene, odnosno vidljiv je njegov slavizam o kojemu je bila riječ u prethodnim poglavljima. Dalje lirski subjekt govori da je ova pjesma

njegov dar svecu i moli ga da ga prihvati. Ovdje je lirski subjekt ponizan i skroman jer kaže da je to:

dilo slabo od pameti,
dilo kasno ruke moje
na poštenje veće tvoje. (50–52)

Time kaže i da je pjesma nastala kad je već bio u podmakloj dobi i da je napisana na veće štovanje ovoga sveca u Slavoniji.

Služba dnevna još je jedna od pjesama posvećenih svetom Franji Ksaverskom. Nalazi se u drugom dijelu molitvenika *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*. Radi se o cjelini od 8 dijelova koji slijede nakon proznog dijela gdje se pojašnjava pobožnost devetnice u čast Franje Ksaverskog (*Na jutarnjicu, Na fale, Na prvu, Na treću, Na šestu, Na devetu, Na večernjicu, Na povečernjicu*). Ove pjesme slijede nakon svakog molitvenog sata pa su tako i naslovljene. Svaka se pjesma sastoji od 4 strofe i sve su pisane pretežno osmeračkim katrenima te ukrštenom rimom. Nakon njih slijedi pjesma *Priporuka* koja sadrži 7 osmeračkih katrena s ukrštenom rimom. Naslove im je opet dodao Tomo Matić. Zapravo su to nazivi molitvenih sati, a Kanižlić ih naziva samo *Pismama* (usp. Šundalić 2013: 568).

Pjesma *Na jutarnjicu* započinje zazivanjem sv. Franje Ksaverskog kojega lirski subjekt naziva slavnim sinom Ignacija koji ga je pozvao da ga slijedi, odnosno ističe da je isusovac. Pjesma je oblikovana kao pohvalnička pjesma kao i ostale pjesme *Službe dnevne*. Raznim figurama oblikuje se kontrast zemaljskog i nebeskog, npr. u retoričkim pitanjima razmatra se o grijesima svijeta i prolaznosti zemaljskog te lirski subjekt donosi zaključak da je bolje živjeti u siromaštvu s Isusom jer će mu tako duša vječno živjeti:

koja je korist, nije kvar veći?
Duša je u vik, svit za vrime. (11–12)

Što je svit i svitu drago,
da jest tašto sve, sad vidim:
s Bogom dakle, svitu i blago,
ja Isusa ubog slidim! (13–16)

U pjesmi *Na fale* pohvaljuje se Franju Ksaverskog jer je bio u Indiji gdje je pokrštao narod. U pjesmi *Na prvu* lirski subjekt govori o vjeri u jednoga Boga koja je nedostajala Indiji te kaže da je Franjo Ksaverski taj koga su čekali da im pokaže put obraćenja. Zanimljivo je što se u ovoj pjesmi obraćaju đavli koji cvile zbog dolaska sv. Franje Ksaverskog:

Staše cvilit djavli: "Prista
oblast naša, naša vira;
u Indiji nam nije mista,
Saverije rič nas tira." (45–48)

U pjesmi *Na treću* govori se o ljudima koji dolaze sa svih strana svijeta kako bi slušali propovijedanje sv. Franje Ksaverskog. U pjesmi *Na šestu* nastavlja se pohvala Franji Ksaverskom koji je neumoran u pokrštavanju ljudi i u molitvi koja ga čini jačim. Motiv izgaranja i srca koje cvili i molba za još većim trpljenjem kako bi osjetio ljubav Božju nalaze se u pjesmi *Na devetu* :

Višje, višje, Gospodine!
Još nije križa dosti palo!
Ah, srdce mi, Bože, gine,
jerbo trpim vele malo! (85–88)

No, u sljedećim stihovima iz pjesme *Na večernjicu* lirski subjekt otkriva da Franjo Ksaverski ne umire mučeničkom smrću kako je želio:

Ali njega smrt brez muke
i brez krvi najđe prije
i ote mu krunu iz ruke,
da mučenik krvjom nije. (102–105)

U pjesmi *Na povečernjicu* još se jednom hvali svetoga Franju Ksaverskog kao sveca koji čini čudesa i vraća ljude na pravi put. U *Priporuci* pak lirski subjekt apostrofira Franju Ksaverskog, naziva ga odvjetnikom i hvali njegova djela te ga moli da primi mali darak, odnosno pjesmu njemu u čast i moli ga da mu pomogne u njegovim potrebama, ali i svima koji mu se obrate za pomoć, pa je i ova pjesma oblikovana kao molitva, a lirski subjekt izjednačava se s moliteljem:

Ti me pazi i prikri
zaštitenjem primogućim:
što zaprose, sve udili
svima u te ufajućim. (150–153)

Uz devetnicu svetom Franji Ksaverskom vežu se i *Promišljanja duhovna* koja se sastoje od 9 cjelina podijeljenih prema danima moljenja devetnice. Nakon proznog dijela u kojem se navode određeni podaci iz svečeva života, slijedi drugi prozni dio nazvan *Nauk* te onda slijede stihovani dijelovi za svaki dan devetnice.⁷ Svaka se cjelina sastoji od jedne do četiri osmeračke sestine

⁷ Matic je naveo i podnaslove koji se nalaze u molitvenicima, no ondje nemaju ulogu podnaslova, nego su dio proznog dijela koji prethodi stihovima, a u njima Kanižlić zapravo ukratko iznosi sadržaj pjesama.

(ababcc), osim pjesme za deveti dan koja napisana parno rimovanim osmercima i *Uzdisanja za svaki dan* koje je napisano u prozi. Tematiziraju se ljudske mane poput želje za slavom i bogatstvom, oholost, šala, smijeh, zatim se govori o vrlinama i vjeri u Boga. *Promišljanja duhovna* zanimljiva su i jer je u njima jako vidljiv Gundulićev i Đurđevićev utjecaj. Primjerice, u pjesmi za prvi dan devetnice u baroknom se stilu i gundulićevskim motivima (pina, vitar, magla, dim...) razmatra o zemaljskim i prolaznim stvarima:

Ah, himbeni svit nas vara.
Što su dobra, koja kaže?
Pina, vitar, magla, para,
san radosni, koji laže.
Što je slava, koju ima?
Ništo malo svitlog dima. (7–12)

Lirski subjekt se pita zašto svijet gleda samo zemaljsko, a pri tome se variraju pitanja iz Gundulićevih *Suza*:

Duša u vičnjih mukah živa:
"Koja je korist?" tužna cvili.
Jao, svit tako dobra dili! (22–24)

U pjesmi iz četvrtog dana lirski subjekt moli čitatelja da se kloni grešnih prigoda, ali i šala koje čovjeka mogu odvesti u grijeh i smrt, odnosno riječ je o opominjanju jer se grijeh može nalaziti posvuda:

I od šalne boj se vile
kao u cviču ljute od zmije,
kao od munje i od strile.
Mlogim i smrt jest zadala
igra, društvo, smih i šala. (50–54)

Zatim se u idućim dijelovima, odnosno ostalim *danima* razmatra o oholosti čovjeka, njegovoj prolaznosti i potrebi za poniznošću, pri čemu se koriste figure poput retoričkog pitanja i opkoračenja, metafore (sud od smrada), a izbor motiva također podsjeća na Dubrovčane (prije-sada, prah):

Što si bio prije godišta
nikoliko? Što si sada?
Što ćeš biti? Prije ništa,
a sada si sud od smrada.
Što ćeš bit? Prah, a za time
nje će ti se znat ni ime. (67–72)

Slijede stihovi o svijetu i križu koji svaki čovjek nosi, a pri tome su naizgled upotrijebljene antiteze

(mladi–stari, više–manje, robi–kralji, cari) koje služe upravo tome da bi se sve ljude izjednačilo:

znadu mladi, znadu stari,
jedni više, jedni manje,
znadu robi, kralji, cari:
na svitu je trpit svima,
jerbo svaki križ svoj ima. (80–84)

Promišljanja duhovna završavaju u razmatranju o vječnom životu. Stihovi su puni stilskih figura koje čine končeto, poput antiteze (život–smrt), paregmenona (gdi s životom tužnim živa; vičnjosti, vičnja, vičnji...), poliptotona (Ovdi tužno smrt brez smrti), oksimorona (mre živući) i paradoksa (smrt brez smrti; ne umre umirući):

Vičnjosti je ovde kuća,
kuća strašna i goruća,
gdi s životom tužnim živa
tužnija od njeg smrt pribiva,
ako još se more zvati
život, koji tako pati,
da on vazda mre živući
i ne umre umirući.
Ovdi tužno smrt brez smrti
vičnjim kolom vrijeme vrti
i š njim svoje gubi ime;
smrt je vičnja, vičnje vrime,
sve je vičnje i živuće:
vičnji dusi, koji muče,
vičnja srčbe Božje ruka,
vičnja duša, vičnja muka. (121–136)

U tim je stihovima vidljivo da se gomilaju srodni pojmovi te je tako do izražaja došao barokni stil.

U drugome dijelu molitvenika nalazi se pjesma *Uzdisanje s. Saverije prid propelom obilatije složeno* i to je jedina pjesma u ovome molitveniku kojoj je naslov dao Kanižlić. U njoj se Franjo Ksaverski obraća Bogu i iskazuje mu svoju ljubav. Pjesma sadrži 28 osmeraca s parnom rimom. U njoj se vrlo lako može primijetiti da se često rabi riječ *ljubav*, odnosno korijen *ljub-* koji se spominje dvadesetak puta. Upravo ovdje dolazi do izražaja značenje tzv. *saverijanske ljubavi*. Franjo Ksaverski iskazuje svoju ljubav prema Bogu te ističe da ne ljubi Boga iz straha da ga ne dočekaju vječne muke, nego iz čiste ljubavi. Liski je subjekt sam sveti Franjo Ksaverski koji se obraća Bogu:

Ljubim, – ne rad koga dara
niti da me ne pokara
pravde tvoje strašna ruka
u priljutih vičnjih mukah.
Ne ljubim te, Bože, zato,

neg me ljubav žeže na to. (7–12)

Naziva Krista svojim kraljem koji je za njega podnio žrtvu na križu i umro. Smrt je važan motiv u ovoj pjesmi, a u stihovima koji slijede (smrt ljubavi dilo tvoje – smrt dilo zloće moje) motiv smrti čini paradoks kršćanske vjere te ujedno i stilski paradoks:

ah, žeže me ta smrt tužna,
smrt prigorka, smrt priružna,
smrt ljubavi dilo tvoje
i smrt dilo zloće moje. (37–40)

Sebe naziva grešnikom, a svoje srce tvrdim kamenom, a ista se percepcija vlastite nedostojnosti javlja i u pjesmama o Urbanu i Alojziju. Franjinu ljubav prema Kristu ne budi strah od pakla, nego sama Kristova ljubav. Ljubav iskazuje proturječnim iskazima (srce gori i vene) uobičajenim i u svjetovnoj ljubavnoj lirici. On ljubi Boga i uzvraća mu za pruženu ljubav, a zornijem prikazu toga pomaže paregmenon (ljubav, ljubi, ljubavju):

Strašno jest i pakla ime,
ali niti samo s time,
da me u vik ne odsudiš,
na ljubav me ti ne budiš.
Nego jer ti ljubi mene,
srdce moje gori i vene,
da ti, kako mogu platim
i ljubavju ljubav vratim. (59–66)

Tema ljubavi Boga prema grešnom čovjeku i ljubavi grešnog čovjeka prema Bogu kulminira u završnim stihovima svečevim obećanjem:

ako ćeš me i pogubit,
ne ću pristat tebe ljubiti. (77–78)

Uz prethodne pjesme Kanižlić je napisao i ciklus pjesama na istu temu, odnosno svetom Franji Ksaverskom u čast, pod nazivom *Uzdisanje ljubeznivo s. Saverije*, a ciklus se nalazi u *Bogoljubnosti molitvenoj* i sastoji se od 6 kraćih pjesama. U njima se ponavljaju isti motivi kao i u pjesmi *Uzdisanje s. Saverije prid propelom* te se ponavljaju i neki stihovi. U njima se očituje Franjina pobožnost, on se direktno obraća Bogu i izriče svoju ljubav i predanost te zahvalu Isusu što je dao svoj život za njega i sve grešnike:

Ah, žeže me ta smrt tužna
smrt prigorka i priružna:
smrt, ljubavi dilo tvoje,
i smrt, dilo zloće moje,

koju podni te ti za me
od ljubavi tvoje same –
ti za mene, Bog čovika,
te za mene još grišnika! (25–32)

Nakon *Uzdisanja Pisma od s. Saverije* u kojoj je prikazan dijalog Franje Ksaverskog i Providenja Božjeg koje kazuje Franji što će sve proživjeti i pretrpjeti, a Franjo moli za još muka i trpljenja:

Višje, višje, Gospodine!
Zarad duše ja jedine
ako imam i umrti
od sto smrti! (69–72)

Na kraju se javlja i lik Pisnika koji se obraća Franji Ksaverskom. Pisnik ga na neki način uspoređuje s Kristom jer kaže da nosi trnovu krunu:

Saverijo slavni, koji
plod uživaš trudâ tvojih,
komu od trnja cvate puna
slave kruna, (85–88)

Pisnik zatim moli Franju za pomoć u ustrajnosti i oproštenju grijeha:

Isprosi nam ustrpljenje
i za grihâ oproštenje
sve podnosit protivnosti
u radosti! (93–96)

5.4 Pjesme o svetom Ignaciju Loyoli

Kanižlić je uz opjevane isusovce pisao i o samom osnivaču isusovačkog reda, španjolskom svecu Ignaciju Loyoli. Ignacije Loyola vrlo je važna osoba u životu Antuna Kanižlića. Osnovao je Družbu Isusovu pod geslom *Sve za veću slavu Božju* i svojim životom bio uzor i primjer mnogim vjernicima i sljedbenicima poput Kanižlića. Kanižlić je o njemu napisao nekoliko pjesama, a najzanimljivije su *Pisma od s. Ignacije nebo promišljajućega iz Boguljubnosti molitvene te Nadgrobница sv. Ignacije iz Primogućih i srce nadvladajućih uzroka*.

Pisma od s. Ignacije nebo promišljajućega sastoji se od 14 strofa pisanih kombinacijom osmerca i četverca u katrenima. U njoj se također pojavljuje motiv suza. Lirski subjekt čudi se što

Ignacije roni suze jer se nema zašto kajati. Zatim riječ preuzima Ignacije koji se obraća Bogu, plače i cvili zbog grijeha koji se čine u ovozemaljskom životu. Uspoređuje taj svijet s nebom (blato–raj). Ljepota raja naglašena je uporabom poliptotona (lipe, lipo, lipi):

Biser, zlato, sve jest blato
prama rajju (23–24)

(...)

Zvizde lipe, nebo lipo,
lipi rajju, koje ne bi
poletilo premda slipo
srđce k tebi? (29–32)

Ignacije zaključuje da je od raja ipak ljepši sam Bog koji ga je stvorio i koji je za njega raj. Moli Boga da umre što prije kako bi boravio s njim u rajju:

Ti si raj moj, tebe uživat
i brez mire i brez kraja
u tebi se naslađivat
raj jest raja. « (45–48)

Na kraju pjesme opet riječ preuzima lirski subjekt koji se obraća svecu u množini, u ime vjernika, te ga moli da isprosi od Boga da i oni preziru zemaljska dobra i teže za nebeskima:

isprosi nam, da mrzimo
mi na dobra ovog svita,
da za dobra nastojimo
vikovita. (53–56)

Nadgrobnica sv. Ignacije sadrži 11 osmeračkih sestina (ababcc). Pjesmu grade isti motivi kao u prethodnoj pjesmi (zvijezde, zemlja, raj, smrt) te se opet tematizira kontrast između prolaznog zemaljskog i vječnog nebeskog.

Motiv personificiranih zvijezda proteže se cijelom pjesmom, pri čemu zvijezde uvijek iznova dobivaju novo metaforičko značenje dok sjaje oko Ignacijeva groba. Ta se razmišljanja i dosjetke o njihovu značenju u strofama prikazuju paradoksom:

Što su zvizde kod mrtvoga?
Jeda li su rajske sviće,
da čovika nebeskoga
I na zemlji sjajuć diče?
Kod groba li zato hode,
pokop slavni da sprovode? (7–12)

Ili jerbo nije vrime

još u nebu tilu ići,
zvizde, željne biti š njime,
hotile su zato snići,
da i tilo među njima
kao i duša slavu ima? (13–18)

Pjesma je oblikovana kao niz retoričkih pitanja u kojima se lirski subjekt neprestano pita o zagrobnom životu i naziva Ignacija veoma časnim nazivom, odnosno svjetlošću crkve i kršćanstva:

Što su zvizde? Jeda očita
posli smrti svidočanstva,
da je on bio sunce svita,
svitlost crkve i krstjanstva? (25–28)

Pjesma završava toposom skromnosti, odnosno lirski subjekt u 1. licu ponizno priznaje da nije dostojan pisati o tako velikom čovjeku kao što je sveti Ignacije Loyola:

Ali što se ja usudih
pisat slabim perom mojim?
Nisu za to pera ljudi,
zvizde pišu zrakam svojim,
Ignacije puna dike
da sja ljubav po sve vike. (55–60)

5.5 Služba uzdržeca uspomenu blagdana Marijinih

Kanižlić je pisao i brojne pjesme u čast Blažene Djevice Marije, no T. Matić u *Pjesme iz molitvenika* stavio je samo pjesmu *Služba uzdržeca uspomenu blagdana Marijinih* te će stoga samo ta pjesma biti analizirana. *Služba uzdržeca uspomenu blagdana Marijinih* dio je molitvenika *Bogoljubnost molitvena*, a nalazimo je ponešto izmijenjenu i u *Utočištu* pod nazivom *Služba duhovna*. Slična je *Službi dnevnoj* posvećenoj Franji Ksaverskom po tome što se sastoji od 9 dijelova koji se pjevaju uoči blagdana Djevice Marije (*Na Jutarnjicu, Na Pofale, Na Prvu, Na Treću, Na Šestu, Na Devetu, Na Večernju, Na Povečernju, Priporuka*). Uz te nazive Kanižlić dodaje podnaslove u kojima objašnjava što se razmatra uz koju pjesmu, odnosno razmatra se o bezgrešnom začecu, rođenju, prikazanju, navještenju, posjetu svetoj Elizabeti, čišćenju nakon poroda⁸, žalosti, uznesenju na nebo te se na kraju u *Priporuci* molitveni subjekt preporuča Mariji i

⁸ Mojsijev zakon propisivao je da svaka žena nakon što rodi dječaka mora provesti 40 dana u kultnome čišćenju. To razdoblje moralo je proći da bi mogla pristupiti hramu. Kulturna čistoća u Starome zavjetu nije nužno proizlazila ili bila uvjetovana moralnom nečistoćom, odnosno grijehom, nego se često radilo o higijenskim ili praktičnim razlozima.

<http://christusrexhrvatska.blogspot.com/2018/02/ociscenje-blazene-djevice-marije.html>[Pregledano 15.10.2021.]

traži njezinu pomoć.

Pjesme su pisane u osmeračkim katrenima s ukrštenom rimom (abab), a svaka se sastoji od tri strofe.

Pjesma *Na Pofale* tematizira začće Blažene Djevice Marije. Ona izaziva strah kod paklenih sila, a vjericima metaforički predstavlja utočište koje se u pjesmi apostrofira u množini, u ime cijele zajednice:

Od njezine sad svitlosti
paklene se tmine plaše:
zdrava, Zoro od milosti,
utočište, zdravo, naše! (17–20)

Pjesme sadrže i podatke o njezinu životu, o roditeljima Ani i Joakimu koji ju donose u crkvu da se posveti Bogu, a zatim se u pjesmi *Na Treću* opjevavaju trenuci u kojima Djevica Marija saznaje da će roditi Sina Božjega i bespogovorno se prepušta Božjoj volji:

Čuvši način, Diva tada
ponizi se i privoli,
Službenica činit rada,
što je drago Božjoj volji. (41–44)

Nakon opisa rođenja Isusa Krista i nakon što je došlo vrijeme da Krist umre za grijeh svijeta u pjesmi *Na Večernju* slijedi prikaz boli majke za sinom koja je svjesna što sve njezin sin mora proći. Pri tome je upotrijebljena enumeracija koja pripomaže u shvaćanju istinske boli majke koja se stapa u jedno s Isusom na križu:

Jer kad gleda noge, ruke,
prsa, glavu, lica sveta,
sve u srcu ćuti muke,
na križu je š njim propeta. (77–80)

Na kraju u *Priporuci* molitveni subjekt u svoje ime moli Djevicu Mariju da prihvati ovu službu, odnosno pjesmu i molitvu, da mu pomogne u nevoljama i štiti ga, a na kraju zemaljskog života primi u nebo. Pri tome je naziva svojom majkom:

Onda, Majko, kada moje
mati zemlja prime tilo,
pomiluj me, dite tvoje,
primi dušu moju u krilo. (13–16)

5.6 Pisma od s. Ivana Franceska Regis, Družbe Isusove misionara, odvitnika od s. Poslanja

Sveti Ivan Franjo Regis francuski je isusovac koji je poznat po pučkim misijama. Tim je misijama privlačio narod Bogu i širio vjeru u Isusa Krista. Isusovci njemu u čast osnivaju 1753. tzv. misije svetog Ivana Regisa u kojima se poučavalo čitanje i pisanje.

Kanižlić mu posvećuje *Pismu od s. Ivana Franceska Regis, Družbe Isusove misionara, odvitnika od s. Poslanja* koja sadrži 13 oktava s ukrštenom rimom (ababcdcd) u kojima se izmjenjuju osmerci i sedmerci.

Riječ je o pohvalnoj pjesmi, odnosno o pjesmi u kojoj se hvali neumorna sveca koji je služio svima i kazuje se što je sve taj svetac radio kako bi privukao narod vjeri:

Sladak tebi trud bijaše,
kad bi vazdan hodio,
da posvuda vire naše
slavu bi rasplodio; (113–116)

Vrlo je zanimljivo to što se u stihovima piše i o kalvinistima koje je sveti Ivan Franjo Regis obraćao na pravi put. Kao isusovac išao je na brojne misije kojima je svrha bila prosvjećivanje naroda i čuvanje katoličke vjere od kalvinista i ostalih inovjeraca. Budući da je kalvinista bilo i u Slavoniji, trebalo je upozoravati katolički narod na njih kako ne bi zastranio. Upravo se zato ovom pjesmom, uz pohvalu sveca, ujedno upozorava na prisutnost kalvinista kako ne bi poljuljali vjeru Slavonaca:

Koliko si ti grešnika
na put pravi vratio
i kalvinskih zabludnika
na viru obratio! (57–60)

Među svečevim dobrim djelima ističu se i pomaganje ženama u potrebi i siromašnima koje se također tematizira u pjesmi. Pjesma završava molitvenim zazivom svecu da čuva sve uboge i siromašne i da ih kloni od grijeha kako bi oni uvijek bili uz Boga i pjevali mu hvale.

5.7 Rane sv. Franceška

Osim o isusovcima Kanižlić je pisao i o svecima izvan toga reda. Cijenio je svetoga Franju Asiškoga, osnivača franjevačkog reda, kojega je smatrao također uzorom po načinu življenja. Sveti Franjo Asiški podrijetlom je iz bogate obitelji, no ostavio je sav imetak kako bi se u siromaštvu bolje posvetio Bogu. Toliko je živio svetim životom da je zadobio stigme, odnosno rane na mjestima gdje je sam Isus Krist bio proboden čavlima na križu. Kanižlić se divi svetom Franji i posvećuje mu nenaslovljenu pjesmu koju je prema sadržaju T. Matić nazvao *Rane sv. Franceška*. Pjesma se nalazi u molitveniku *Primogući uzroci*, a sastoji se od tri osmeračke sestine (ababcc).

Na početku pjesme lirski subjekt u 1. licu jednine zabrinut je jer ne zna hoće li dovoljno dobro moći prikazati ljubav Franje i Isusa:

O tko će mi sada dati
pero iz krili Serafina
za dostojno ispisati
ljubav Frane i Božjeg sina! (1–4)

Sveti Franjo toliko se želio približiti Isusu da je izmolio milost da na svoje tijelo primi rane od čavala koje je Isus zadobio na križu. To je postigao svojom ljubavlju prema Kristu koja se i u pjesmi nekoliko puta naglašava i izražava paregmenonom (ljubav, ljubitelja, ljubljenomu). Taj je čin neobjašnjiv zemaljskim očima, no očima vjernika to je čudo Božjeg milosrđa:

Nut što prava ljubav može!
Ljubitelja ljubljenomu
sad Franceška čini, Bože,
priličnoga Sinku tvomu.
Doisto je svemoguća,
ljubav prava i goruća. (7–12)

Naglasak u pjesmi je na tome da sveti Franjo činom dobivanja rana, tj. stigmi, postaje jedno s Kristom, odnosno događa se mistično jedinstvo s Kristom u formi svojevrsnog *commutatia* (usp. Kravar 1992: 322):

Nek Franceško habit svučē,
da je Isukrst, svako reče;
a da Isukrst njega obuče,
drugo reći nitko ne će
nego: »Ovo je pravi Frano,
čudo od rana svitu znano.« (13–18)

5.8 Pisma od s. Ivana Nepomucena

Još jedna osoba o kojoj je pisao Antun Kanižlić jest sveti Ivan iz Nepomuka (Češka). Taj je svetac bio ispovjednik češke kraljice. Odbio je otkriti njezine ispovjedne tajne te je umro mučeničkom smrću, bačen u rijeku Vltavu. Kanižlić piše pjesmu od 18 sestina njemu u čast baš zbog njegove ustrajnosti i nepokolebljivosti u vjeri koje služe kao primjer svim vjericima:

Ali ganut ne će njega
svita svega
obećanja bogata:
ako će ga kralj i smaknut,
on se ne će ni dotaknut
ispovidnog pečata. (25–30)

Može se primijetiti etimološka igra imenom grada Nepomuka i mukama koje svetac prolazi:

Kano da on u to vrime
rodno ime
slavno hoće skazati:
rodom je iz Nepomuka,
ne će njega, ne, po mukah
kralj krvolok svladati. (43–48)

U sljedećim stihovima stavlja se naglasak na svečevu slavu na nebesima. Motiv slave često se pojavljuje kod Kanižlića i jako mu je bitan. Kanižlić se ponosi time što je ovaj svetac slavenskoga podrijetla i kroz lirskog subjekta u 1. licu množine to dodatno naglašava upotrebom paregmenona (slavinskoga, slavi, slavno):

Buduć dakle od jednoga
slavinskoga
da smo š njime plemena,
neka i naš jezik njega
slavi kako cvit svojega
slavno rumen korena. (91–96)

Pjesma je pisana osmercima, četvercima i sedmercima te je rima aabccb. Pjesma završava obraćanjem lirskog subjekta svecu u množini, pri čemu se lirski subjekt još jednom izjednačava s moliteljem koji zastupa vjernike i moli sveca da ih čuva od zla.

6. Zaključak

Vjerska je knjiga nakon Tridentskog koncila došla u prvi plan kao sredstvo širenja i učvršćivanja vjere, ali i kao sredstvo za suzbijanje nepismenosti. Tiskaju se tako djela nabožnog karaktera poput lekcionara, molitvenika, katekizama i religiozne lirike kojima se nastojalo približiti puku vjerske istine. U tome su posebnu važnost imali franjevci i isusovci koji su neumorno radili na obrazovanju i prosvjećivanju. Kako bi se što više približili puku, pisali su knjige na narodnom jeziku te osnivali brojne škole. Ovim je radom prikazano značenje isusovca Antuna Kanižlića kao pisca koji je svojim vjersko-prosvjetnim radom pridonio razvitku Slavonije i društva u 18. stoljeću nakon oslobođenja od Turaka. Poučavao je narod čitanju i pisanju, pisao je i tiskao abecevice, katekizme i molitvenike, ali je ovim radom prikazan i kao pisac sofisticiranije literature.

U svoje katekizme i molitvenike uvrstio je religioznu liriku, što nije bio običaj među piscima. Ta je lirika osobito zanimljiva jer obiluje baroknim stilom (gomilaju se stilske figure poput metafore, antiteze, paradoksa, poliptotona, paregmenona), a vidljiv je i utjecaj dubrovačkih baroknih pjesnika u odabiru tema, motiva, u metrici i stilu. U većini pjesama govori se o pojedinim svecima (sv. Alojzije, sv. Franjo Ksaverski, sv. Ignacije Loyola, Djevica Marija...) ili pobožnim pojedincima (mladić Urban) te se iznose pojedini trenuci iz njihova života, a naglasak je na njihovoj ekstatičnoj ljubavi prema Kristu. Važna tema Kanižličeve lirike je i tema mističnog jedinstva s Kristom i motiv baroknog slavizma koji se tematizira u više pjesama. Brojne pjesme napisane su kao pohvalničke pjesme ili kao pjesme u obliku molitve u kojima se lirski subjekt često izjednačava s moliteljem. Sve analizirane religiozne pjesme pisane su baroknim stilom i imaju utilitarnu funkciju, tj. u duhu su katoličke obnove, odnosno u njima je naglašeno da je čovjek prolazno, zemaljsko biće koje je podložno grijesima za koje se treba pokajati kako bi mu milostivi Bog oprostio i primio ga k sebi u vječni život. Osim naglašene utilitarne funkcije, Kanižličeve pjesme imaju naglašenu i estetsku funkciju. Može se reći da je barokna religiozna lirika Antuna Kanižlića ostala u sjeni dubrovačkog baroka, a Kanižlića se prvenstveno isticalo kao pisca *Sv. Rožalije*. U ovome radu je stoga obrađen dio pomalo zanemarenog dijela Kanižličeva opusa koji je zanimljiv upravo zbog baroknog stila i veze s dubrovačkom književnosti.

7. Literatura

Primarna:

1. Kanižlić, Antun. 1754. *Obilato duhovno mliko. To jest: Nauk Kerstianski illiricskoj, illiti slovinskoj dicsici darovan od nyih Excellencie, prisvitloga, i priproscetovanoga gospodina Francescka Thauszy, po Boxjoj, i Aposctolske Stolice Millosti BISKUPA ZAGREBACSKOGA, Opata Blaxene Divice Marie, od Thopuszke, Komitata od Berzencze Najvechjega i Vikovitoga Groffa, Cesarsko Kraljevskoga Velicsanstva Sadanyega Najskrovitiega Vichnika. Pritiskano u Zagrebu po Antunu Reineru. Hervatskoga Kralyestva Pritiskaru.*
2. Kanižlić, Antun. 1759. *Bogolyubstvo na posctenye svetoga Francescka Saverie, Druxbe Isusove, indianskoga aposctola i svita csudotvorca : jednim za devet danah zasobice; a jednim pako za deset petaka obicsajno. Blagodarnom rukom pripocetovanoga gospodina gospodina Ivana Paxy... na svtlosst dano. Pritiskano u Trnavi.*
3. Kanižlić, Antun. 1759. *Utocsiscte Blaxennoj Divici Marii ugodno, i prietno, a nami velle koristno i potribito / na posctenye Gospe Almascke, Majke od utocsiscta nazvane, po Antunu Kanislichu, Druxbe Isusove misniku ukazano i istoj Gospi Almasckoj prikazano. U Mnecih: pritiskano od Antona Bassanesa.*
4. Kanižlić, Antun. 1760. *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci S-Kripostnimih Podpomochmah za Lyubiti Gospodina Isukarsta Spasitelya Nascega. Sa svim sardcem, sa svom duscom, i sa svom jakostju. Najprie u Francuski, posli u Nimacski Jezik na svitlo dati; a sada u Illyricski, illiti Slavonski prinesceni, i s-razlicsitima Naucih, i Pripovistma, illiti Izgledih uzmlaxani, i obilatje istomacseni. Po Antunu Kanislichu Druxbe Isusove Misniku. Pritiskano u Zagrebu od Cajetana Franc. Härl.*
<http://kgzdz.arhivpro.hr/?kdoc=11012985> [Pregledano 15. 6. 2021]
5. Kanižlić, Antun. 1766./1773. *Mala i svakomu potribna Bogoslovica. To jest Nauk Kerstjanski u tri Skule razdilyen, sobicsajnama Molitvami, i Pismami, za dicu koja igyu u Skulu od Nauka Kerstjanskoga. Pritiskanye Peto. Pritiskana u Ternavi.*
6. Kanižlić, Antun. 1780. *Kamen pravi smutnye velike illiti pocsetak, i uzrok istiniti rastavlyenya Cerkve Istocsne od Zapadne, po mlogo posctovanomu gospodinu Antunu Kanislichu nyihove Excellencije prisvitloga gospod. biskupa zagrebacskoga Svete Stolice u Poxegi naregyene visce od dvadeset godinah consistorialu nigdasnye pako Druxbe*

Isusove misniku jurve pokoinomu, za xivota obilato ispisan. S blagodarnostjom pako uzviscene i prisvitle Kraljevske Magyarske komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta.

7. Kanižlić, Antun. 1794./1813. *Bogolyubnost molitvena na poshtenje Prisvete Troice jedinoga Boga, Blaxene Divice Marie i svetih, s Razlicsitimi Naucima, i Istomacsenjem Svetih Obicsajah Cerkvenih. Sloxena i prikazana Svetomu Aloisii Druxbe Isusove ispovidniku od Antuna Kanislicha Druxbe iste Misnika. Pritiskana u Budimu.*
8. Kanižlić, Antun. 1893. *Pobožnost molitvena na slavu Presvetoj Trojici jedinomu Bogu i na čast Blaženoj Djevici Mariji i svetima*, prema budimskom izd. priredio F. Iveković, Zagreb: Društvo svetojeronimsko, knj. 89.

Sekundarna:

1. Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga.
2. Belić, Miljenko. 1977. *Antun Kanižlić (1699-1777). Uz dvjestagodišnjicu njegove smrti*. Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 299–332. <https://hrcak.srce.hr/57307> [Pregledano 21. 6. 2021.]
3. Bogišić, Rafo. 1991. Hrvatski barokni slavizam, u *Hrvatski književni barok*. Ur. D. Fališevac. Zagreb Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 9–37.
4. Bratulić, Josip. 2000. Predgovor u *Izabrana djela/Antun Kanižlić*. Vinkovci: Riječ.
5. Drechsler (Vodnik), Branko. 1907. *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*. Zagreb: Naklada knjižare M. Breyera.
6. Dukić, Davor. 2003. Hrvatska književnost: neke temeljne značajke, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, sv. 3. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće). Ur. I. Golub. Zagreb: HAZU, str. 487–499.
7. Fališevac, Dunja. 1997. *Ivan Bunić Vučić*. Zagreb: ZZK – Liber.
8. Fancev, Franjo. 1922. *Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća*, Zagreb: Hrvatski štamparski zavod d. d.

9. Fuček, Ivan. 2004. *Teologija i teolozi u Hrvatskoj u 18. stoljeću*. Papinsko sveučilište Gregorijana u Rimu, Rim, str. 355–373.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2074 [Pregledano 21. 6. 2021.]
10. Georgijević Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od XVI do XVII stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.
11. Herceg, Kristijan. 2009. *Isusovci u Hrvatskoj - obrazovanje i znanost*. Spectrum : ogledi i prinosi studenata teologije, No. 1–4, 2009. str. 15–22. <https://hrcak.srce.hr/82328> [Pregledano 1. 6. 2021.]
12. Hoško, Emanuel. 1985. *Negdašnji hrvatski katekizmi*. Zagreb: Salesiana
13. Korade, Mijo. 2019. *Okolnosti, izvori i dometi katekizama Antuna Kanižlića*. Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 33–49.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=342254 [Pregledano 1.7. 2021.]
14. Korade, Mijo. Aleksić, Mira. Matoš, Jerko. 1993. *Isusovci i hrvatska kultura*. Zagreb: Hrvatski povijesni institut u Beču.
15. Kravar, Zoran. 1992. Liturgijska lirika Antuna Kanižlića, u *Isusovci u Hrvata / zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata, [Zagreb, 8. do 11. listopada 1990.]*. (urednik Vladimir Horvat). Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove; Hrvatski povijesni institut, 316–324.
16. Kravar, Zoran. 1993a.: Varijante hrvatskoga književnog baroka u: *Nakon godine MDC.: studije o književnom baroku i dodirnim temama*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 39–69.
17. Kravar, Zoran. 1993b.: Barok u slavonskoj književnosti u: *Nakon godine MDC.: studije o književnom baroku i dodirnim temama*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 126–160.
18. Matić, Tomo. 1940. *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića* u: *Stari pisci hrvatski* 36. Zagreb: JAZU.
19. Matić, Tomo. 1942. *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda*. Zagreb: Hrvatski izdavačko bibliografski zavod.

20. Matić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*. Zagreb: HAZU.
21. Mikulić, Ivana. 2020. *Znati put : oblikovanje kulturno-religijskog identiteta u slavonskim katekizmima 18. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
22. Pavličić, Pavao. 1995. Hrvatski barokni stih kao društvena pojava, u: *Ključevi raja: hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, zbornik priredila Julijana Matanović, Zagreb: Meandar, str. 11–29.
23. Peić, Matko. 2000. *Putnik bez putovnice*. Vinkovci: Riječ.
24. Pšihistal, Ružica. 1995. Problem slavenskog baroka u hrvatskoj znanosti o književnosti, u: *Ključevi raja Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, zbornik priredila Julijana Matanović, Zagreb: Meandar, str 49–72.
25. Rišner, Vlasta. 1998. *Neke jezične osobitosti dvaju „slavonskih molitvenika iz 19. stoljeća*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku, str. 107-121. <https://hrcak.srce.hr/31866> [Pregledano 20. 6. 2021.]
26. Šek Brnardić, Teodora. 2013. Intelktualni razvoj, u: *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, ur. Čoralić, Lovorka. Zagreb: Matica hrvatska, str. 195-218.
27. Stipčević, Aleksandar. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 2, Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga.
28. Šundalić, Zlata. 1995. Molitva u Kanižličevu stvaralaštvu u *Ključevi raja Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, zbornik priredila Julijana Matanović, Zagreb: Meandar, str. 221–231.
29. Šundalić, Zlata. 1998. O izdanjima jednoga Kanižličeva pjesmotvora, u: *Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 24. No. 1, str. 193–228.
30. Šundalić, Zlata. 2003. *Študenac nebeski: Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*. Split: Književni krug Split.
31. Šundalić, Zlata. 2005. *Kroz slavonske libarice: rasprave o nabožnoj književnosti u Slavoniji*. Osijek : Matica hrvatska, Ogranak : Grafika.

32. Šutalo, Goranka. 2017. Imagološki aspekti slavonskih vjerskih polemika u 18. stoljeću. Zagreb, str. 180, cit. prema: Kanižlić 1780: 178.
33. Velagić, Zoran. 1999. Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća, u: : *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 17, str. 111–131.
<https://hrcak.srce.hr/15838> [Pregledano 15.5. 2021.]
34. Vončina, Josip. 1975. Jezik Antuna Kanižlića, u: Franjo Grčević – Mladen Kuzmanović (ur.) 1975. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole. God. 3, knj.* Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 101–111.

8. Sažetak

U ovom se radu govori o religioznoj lirici slavonskog pisca Antuna Kanižlića (1699–1777). Najprije se prikazuje kulturnopovijesni kontekst Slavonije u 18. stoljeću s naglaskom na važnosti tiskane knjige i vjerskog prosvjeđivanja u razvitku toga kraja. Opisuje se rad isusovaca i franjevacu u Slavoniji, kao i njihov značaj za početak opismenjavanja naroda tiskanjem abecevica (početnica), poučavanjem čitanja i pisanja te poučavanjem vjerskih istina. U središnjem dijelu rada prikazuju se Kanižličevi katekizmi i molitvenici te se ističe njihov značaj za cjelokupni opus ovoga slavonskog pisca, a zatim se analizira religiozna lirika koju oni sadrže. U analizi religiozne lirike uočava se Kanižličev bogati barokni stil, teme i česti motivi prisutni u većini molitvenika poput ljubavi, prolaznosti, grijeha, milosrđa, smrti, života te njihovi međusobni odnosi. Na kraju rada donosi se zaključak u kojem se govori o važnosti Kanižlića za Slavoniju u 18. stoljeću i njegovu oslanjanju na prethodnike.

Ključne riječi: književnost u Slavoniji u 18. stoljeću, katekizmi, molitvenici, barokna lirika, motiv grijeha, života, smrti, milosrđa

9. Summary

This paper discusses the religious lyric poetry by the Slavonian writer Antun Kanižlić (1699–1777). Firstly, the cultural and historical context of the 18th century Slavonia is presented, with an emphasis on the importance that printed books and religious enlightenment had for the development of that region. The work of the Jesuits and Franciscans in Slavonia is described, as well as their significance in developing the literacy of the people through printing alphabet books (primers), teaching reading, writing, and truths of faith. The central part of the paper presents Kanižlić's catechisms and prayer books, and emphasizes their significance in the context of all of his works, followed by an analysis of the religious lyric poetry they contain. The analysis points at Kanižlić's lavish baroque style, themes, and common motifs present in the majority of prayer books – such as love, transience, sin, mercy, death, life, as well as their correlation. The conclusion at the end of the paper examines Kanižlić's importance for Slavonia in 18th century and his reliance on his predecessors.

Keywords: literature in the 18th century Slavonia, catechisms, prayer books, baroque lyric poetry, motifs of sin, life, death, mercy